

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

GILLERMO ETXEBERRIA. I.- Orixeren neur- titz ikasketak eta teoria	5
PATXI SALABERRI MUÑO. Axularren joko- molde elokutiboaren inguruan	37
XABIER ETXANIZ. "Baporea" bildumaren ideologia	85
JUAN KRUIZ IGERABIDE. Mikel Lasaren poe- sigintza	105
PIARRRES XARRITTON. AXULAR-i galdezka.....	131

SORKUNTZA

POESIA

JUAN SAN MARTIN. Eibarko mendiletaña gogoangarria	149
--	-----

ANTZERKIA

EUGENIO AROZENA. Anastasio Albisu idaz- leari, agura	155
ANASTASIO ALBISU. Santa Kruz apaiza ge- ralari	169

ITZULPENAK

GILLERMO ETXEBERRIA. Ciau Masino	201
--	-----

ADABAKIAK

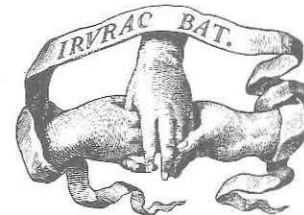
Frankforteko azokan euskal idazleak	226
Dirulaguntzak euskal prentsari	227
Unibertsitateak pauso berri bat eman du euskararen sustapenean	228
Euskadi Literatur Sariak	229
Antoine D'Abbadieren (1897-1997) ome- nezko nazioarteko biltzarra	233
Juan San Martin. Euskara batua dela eta	237
Patxi Baztarrika. IX Rikardo Arregi kazetaritza saria	240
Erdera batuan naharo eta euskara ba- tuari palo!	243
Martin Ugalde, beti zintzo eta kementsu	245

209.169 + 21.09 (5) EBA

FV

14 ENE 1997

EGAN

Maria, Salvador Carmona filipe

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
992 Postakutxatila — DONOSTIA

Axularren jokamolde elokutiboaren inguruan

PATXI SALABERRI MUÑOA

Beste idazle klasiko askok ez bezala, Axularrek euskal literaturaren historian ezezik, gaurko kulturgunetan ere bere tokia lortu du, Gero liburua maiz asko delarik ikerketa desberdinetarako aitzakia: etnografiaz iharduteko, erlijioaz aritzeko, antropologiaz mintzatzeko, etab.

Guztiarekin ere, ez dirudi arrakasta horren lehen zioa liburua-
ren muina bera izan denik. Zinezko arrazoia, zalantzarik gabe, hizkuntzaren aberastasunean¹ eta antzeman zaion trataera gramatika-
lean bilatu behar da lehendabizi, obraren funtsezko balioa horretan oinarritu izan baita nagusiki. Are gehiago, literatur ikuspuntua bera ere hizkuntzaren balorapen horren menpe agertu izan da.

Oro har, esan liteke, kategoria lexiko-sintaktikoetatik at, deus gutxi aprobetxatu dela harenetik, nahiz eta esparru horiek gainditzeko saiorik ere egin izan den. Horietako bat baino ez litzateke hasi berriak ziren Gero-ren inguruko ikerketa erretoriko-estilistikoetan gertatutakoa; Urdazubikoak Luis de Granadarekin zuen dependentzia demostratuago edo geratu zenean —Villasanteren obra dibulgatzailearen ondotik, hain zuzen (1972)—, eta dinamika psiko-soziologiko ez argiegi batzuegatik nonbait, etenketa bezalako fenomeno bat gertatu izan zen azterlanetan. Handik aurrera ikerketak kualitatiboki Axularren itzulpen eta hizkera arlora mu-

(1) Aberastasun kualitatiboaz gain, ez da gutxiestekoa seiehun orrialdetan barrena agertzen den aberastasun kuantitatiboa bera ere.

gatu ziren, originaltasun erretorikoaren eremu irristakorrak baino biziki ziurrago diren horietara, ezbairik gabe.

Alabaina, Axularren obra "erretorikoak" dituen osagai originalak —originalenak, bederen—, inon egotekotan, esparru horietan aurkitzen dira, Erretorika Klasikoak elokutibo bezala definitzen zuen hartan batik bat. Bertan, beste hizkuntzetako eredu edota iturriak nabarmenak diren arren, euskararen barne-baliabide propioen erabilpen bikaina erakusten duen arloa eta euskal prosaren historian lehendabiziko hikuntz egokitzapenerako ahalegin estilistiko interesgarria izatera iritsiko zena aurkitzen da. Ondo asmatu zuen Lafittek honako hau baieztu zuenean: "Axular s'inspire d'ailleurs très librement de ses sources et son oeuvre reste personnelle par la composition, le mouvement et le style" (Lafitte 1943, 39; kurtsibak gureak dira).

Bihoaz, bada, ondoko lerroak Axularren planteamendu erretorikoaren hari elokutibo nagusiak finkatzera. Lehendabizi, baina, eta hipotesi gisa bada ere, aurrera ditzagun jokamolde elokutibo horren atzean bide dauden faktore eragingarriak. Izan ere, edozein eskema elokutibok baditu, berez, modu batekoa zein bestekoa izateko arrazoi zehatzak eta, aldi berean, "baldintza" gisakoak edo direnak ere. Horiek guztiak testuaren moldaketa formala eta konkretua ematen laguntzen dute. Hortik, beraz, "bideratzaile" kalifikatiboa.

1.- GERO-ren elokuzio-bideratzaileak

"Es probable que la mayoría de los escritores medievales a través de Europa continuara la práctica clásica de escribir sus obras literarias para ser leídas en voz alta [...] Esto ayuda a determinar el estilo siempre retórico así como la índole de la trama y la caracterización"
(Ong 1987, 153)

Gero liburuan, aszetikako lana den heinean, garbi bereiztu beharke lirateke berezko diruditen bideratzaileak, batetik, eta "pragma"-tikoak edo direnak, bestetik. Horrela, edozein predikarrik berbaldia ederragotzeko izan ohi zituen asmo arruntez gainera, Axularren prosaren alderdi elokutiboak badu bat, berezko deitu duguna, aszetikaz diharduelako ezinbestean isladatu behar dena eta, neurri handi batean, testuaren bideratzaile bihurtuko dena:

irakurlearen baita hunkitzeko premia. Bestalde, testuaren eraketak berak erakusten duenez, eta, neurri handi batean, ohiko predikarien "ofizio"-aren ondorioz, bada Axularren elokuzioan ahozko-tasunaren fenomenoarekin hertsiki lotua dagoen bigarren bideratzaile berezi bat ere, ahaztu gabe, jakina, hizkuntzari berari zor bide dakiokena. Horietaz mintzatuko gara ondoren.

1.1.- Hunkigarritasun premia

Kontzeptua adierazteko hitz egokiago baten faltan, aszetikako testuei dagokienez, "hunkigarritasuna" irakurleen barnean eta afektuetan eragiteko premiarekin loturik legoke.

Ohiko *docere* eta *deleitare* izenekoak preziazten ziren sermoien eginkizun baziren ere, *movere* izango zen benetan predikariak bilatu behar zuen xedea, entzule-irakurleen "konbertsioa" ahalbidetuko zuen "mugimendua" azken finean. Jakina, predikuetako helburu hori —eta urrun-hurbiltasunak ahaztu gabe— areagoturik azaldu behar zen bereziki aszetikaz ziharduen liburu batean.

Ezaguna denez, helburuok erdiesteko erretorika eklesiastikoak oso modu zehatzean zituen garatuak hainbat baliabide. Horiek guztiek, zer esanik ez dago, izaera zenbaitetan bortitza, zenbaitetan leunagoa, baina betiere "hunkigarria" eransten zioten testuari.

Formalki ere elementu nabarmenak dira eta garapen modu bereziak ekartzen dizioten obrari. Izan ere, argumentazioaren garapenean amplifikazioari eskaintzen zaion funtzioa areagotuta geratzen da hunkipenaren atal honetan hartzen duen egiteko berriarekin. Granadako Luisek zioen bezala, "es propio de la amplificación, no solo convencer al entendimiento para que crea ser la cosa máxima en su género, sino inducir también a la voluntad al amor, ó al odio, ó á otro cualquier afecto" (*Retórica*, 530a; kurtsibak gureak dira).

Baina, afektuetan hunkitzeko ohiko bidea amplifikazioarena den arren, bada besterik ere. Hain zuzen ere, erretorika klasikoan figura edo irudi bezala agertzen ziren horien artean gomendatue-nak honako hauek ohi ziren: errepikapenak, jarraiangotzaileak, harridura perpausak, apostrofeak, hiperboleak, etab.

Ildo horretatik, zalantzarik gabe esan liteke Axularren liburuak faktore honi zor diola elementu "dramatikoa"-aren lantzea, eta

ez bakarrik testuari hainbat pasartetan isurtzen zaion hungigarritasunagatik, baita testuaren balizko predikazio baten "antzeppen"-ak inposatuko lukeen mimetismoagatik ere. Are gehiago, egituraketa dialogikoak berak obraren barne-indarrak erakutsiko lituzke nabarmenkiro, irakurle-entzuleak tentsioan mantendu nahi dituen antzerki-formula bat iragarritz.

1.2. Prosaren barne-eskakizunak

Ezaguna da edozein hizkuntzatarako literatur prosaren ereduaren eraketak dituen zailtasunak bertso edo neurtitzaren inguruko munduak dituenak baino biziki handiagoak direla. Azken honen ohiko egitura neurtuak (gehiago-gutxiago neurtuak, esan nahi baita) eskatzen dituen erritmoa eta musikaltasuna, esaterako, elementu erraztaile dira literatur hizkuntza sortzerakoan. Prosak, aldiz, antzeko ezaugarriak (oreka, erritmoa, etab.) behar dituen arren, ezaugarri horien tratamenduan bertsoaren eremutik aldendu beharra du, harekin konfunditua izateko arriskurik gerta ez dadin.

Erretorika klasikoa ohartu zen horretaz eta bideak ere jarriak zituen prosaren hizkuntza, neurtu gabea izanik ere, erritmikoa suerta zedin. Eta gogoratu beharrik ez dago, erritmoaren oinarri-zko osagaia elementu errepikakorra da beti, testuaren azpian etengabe "jotzen" duena baina garbiegi antzeman ezinezko bihurtzen den errepikapena.

Hori lortzeko erretorika klasikoak aurrikusi zituen baliabideak, beraz, elementu errepikakorretan oinarritu ziren nagusiki. Geroago Axularrek egingo zuen bezala, azken finean.

Nabarmena da hori guztia Gero-n lexikoaren erabileran (sinonimia eta hitz multzoak, askotan neurri beretsukoak), perpausen egituraketan (paralelismoaren nagusitasuna), baliabide homofonikoetan eta, pentsamenduari eremuari dagokionez, joera argumentatzaile errepikakorrean bertan (*commoratio* delakoa izango da Axularren ezaugarri anplifikatzaile gogokoenetariko bat).

1.3. Ahozkotatuna

Esan izan da guri dagokigun garai honetan, eta modu berezian inguruko hizkuntzek ezagutu zuten Erdi Aro-Errenazimenduan, ahozkotatuna ia literatur jenero guztietan izan duela eragina (cfr. Deyermond 1988).

Baina ez hori bakarrik; ezaguna baino ezagunagoa da planteamendu erretorikoak hasiera-hasieratik zor diola ahozkotatuna-

ri bere oinarrien konfigurazioa, ahozkotatunean hartzen baitute nortasuna eredu erretoriko klasikoek eta ondokoek. Ildo beretik, idatzizko eta inprimatutako testuek ere zor hori agertuko dute, behinik behin erretorika abiapuntu duten artean. Izan ere, idazkerak ezin bide du ahozkotatunaren eragina —handiagoa batzuetan, apalagoa bestetan— saihestu.²

Gurean ere ahozkotatunaren eraginak ildo horretatik abiatu izan direla baieztatu daiteke. Gogoratu baino ez kantatzeko idatzi zuten Etxeparearen liburua edota, Axularrengandik edonondik ere hurbilago, Etxeberri Ziburukoaren obraren ahozko izaera.

Beste maila batean bada ere, "ahozkotatun" delako horrek prosaz ezagutzen dugun lehen lan "erretoriko" originalean³ izan duen eragina Ongen hipotesiarekin has liteke esplikatzen:

"Rhetorike, o retórica, significaba básicamente el discurso público o la oratoria que, aun en las culturas tipográficas y con escritura, durante siglos siguió siendo irreflexivamente, en la mayoría de los casos, el paradigma de todo discurso, incluso el de la escritura [...] Así pues, desde el principio la escritura no redujo la oralidad sino que la intensificó, posibilitando la organización de los «principios» o componentes de la oratoria en un «arte» científico, un cuerpo de explicación ordenado en forma consecutiva que mostraba cómo y por qué la oratoria lograba y podía ser dirigida a obtener sus diversos efectos específicos" (Ong 1987, 19; letra etzanak gureak dira)

Euskal gizartean etenik gabeko eragina izan duen ahozkotatunaren kontzeptu zabal horrek, dena den, baditu bi alderdi Gero-n beste hainbat faktorek baino zuzenago eragingo dutenak. Alde batetik, Axularren prosaren izaera alde guztietatik predikagarria genuke eta, bestetik, komunikazio-sistemaren hariaren beste muturrean dagoen mezu-hartzailea. Azken honen irakurketa moduak ezagutzeak prosaren eraketa biziki marka badezake ere, mezu-

(2) "[...] en todos los maravillosos mundos que descubre la escritura, todavía les es inherente y en ellos vive la palabra hablada. Todos los textos escritos tienen que estar relacionados de alguna manera, directa o indirectamente, con el mundo del sonido, el ambiente natural del lenguaje, para transmitir sus significados" (Ong 1987, 17).

(3) Bestelakorik adierazten ez den bitartean, "originala" esatean ez itzulia eta egileak erretorikoki "asmatur" eta antolatua dela adierazi nahi da, ez besterik.

igorlearen predikatze-azturak erabateko konfigurazioa emango lioke prosari.

1.3.1.- Predikagarritasuna

Gero-ren egituraketaz mintzatzean adierazia dugu Axularren obran etengabe agertzen dela "predikagarritasuna" ezaugarri bezala, batikbat gaiaren garapenean, argumentazioa eratzeko orduan eta argumentuak emateko jerarkizazioan. Jakina, ez dira horiek predikagarritasunaren adierazle bakarrak, baina, edonola ere, bai orain arte ongien erakutsi dutenak Axularrek nolako eredu zeukan obra taxutzean.

Predikagarritasunaren kontzeptua, dena den, areagoturik azalduko da atal elokutiboari begirada bat ematean, bertan aurkituko baitira *pronuntiatio* delakoaren bidez ebaki zitezkeen elementu garantzitsu gehienak. Izan ere, Burkek oroitarazten duen bezala,

"Los frailes se inspiraban en la cultura oral de su tiempo. Predicaban en estilo coloquial haciendo uso de juegos de palabras, rimas y aliteraciones, gritando y gesticulando, utilizando los cuentos populares para ilustrar su mensaje o componiendo canciones para que las cantasen sus feligreses" (Burke 1991, 120).

Idazle bihurtu predikariek ere sermoinen prestakuntzan eta predikazio unean berean hartutako esperientziak erabat markaturik utz zezakeen (uzten zuen!) idatzitakoa. Eta Axularren kasuan ere predikari-esperientziak "markaturik" utzi zuen liburuan isuritako prosa; idatzi izan ohi zituzten sermoi guztiak bezalatsu, beraz. Hori bera baino ez litzateke behiala Altunak aitorturikoa:

"[...] la docencia ejercida durante más de quince años, la práctica semanal de la predicación y los llamados «ejercicios de tonos» y lecturas públicas a lo largo de la formación religiosa, factores todos ellos que crean [...] un hábito de elocución y pronunciación [izango lirateke]" (Altuna 1979, 146).

Honekin, esan beharrik ez dago, erretorika klasikoak oro har eta erretorika sakratuak bereziki erakusten zuten atalik "entzun-garriena" baino ez da azaldu nahi, ahozotasunarekin hautsi ezinezko lotura duena hain zuzen. Besteak beste, bada, predikagarritasunak elementu dekoratibo fonetiko-eritmikoak eransten zizkion kontatzen zen hari.

Baldin jeneralizatzea zilegi balitzaigu, zalantzarik gabe esango genuke honako honen antzekoa litzatekeela Axular bezalako predikarien planteamendua:

"los predicadores barrocos ponían especial atención en usar las figuras de mayor eficacia para facilitar la transmisión del mensaje, o sea, las que más integran al oyente, haciéndole participe activo del proceso de comunicación, como son, por ejemplo, *la apóstrofe* [...]; *la communicatio vel colloquium* [...]; *la addubitatio* y otras admiraciones en estilo directo o exclamaciones; la prosopopeya etc. O sea, que la oralidad desempeña aquí un papel muy importante" (Cerdan 1988, 65).

1.3.2.- Irakurketa moduak

Irakurketa modua deituko duguna izango da *elocutio* delakoaren ezaugarriak marka zitzakeen —eta markatu ohi zituen— azken faktorea, izan ere, Ongiek oroitarazten duen bezala, "«leer» un texto quiere decir convertirlo en sonidos, en voz alta o en la imaginación, sílaba por sílaba en la lectura lenta o a grandes rasgos en la rápida, acostumbrada en las culturas altamente tecnológicas" (Ong 1987, 17)

Oro har, Axularren garaiari dagokion heinean, honako irakurketa modu ezberdinak azpimarratu nahi genituzke, denborarekin ohiko bihurtu den irakurketa isilaz gainera: batetik, apaiz eta erlijio-gizonek zegitena —horrela baitzuten aginduta—, testua ahoskatuz alegia; bestetik, jende arruntaren irakurketa motak edo, agian hobe eta zehatzago, testura iristeko moduak.

Azken hauen artean ere, jakina, irakurleriaren edo mezu-hartzaileen "irakurketa era" ezberdinak bereiz litezke, betiere irakurleen gaitasunarekin lotuta zihoazenak eta autoreek, hala nahi izanez gero, kontutan har zitzaketanak.

Lehendabizi, bada, nolabaiteko planteamendu komunitario-kolektiboa eskatzen zuen irakurketa mota hedatua⁴ genuke, jen-

(4) Irakurketa mota honen maiztasuna nolakoa zen jakiteko arazo latzak dauden arren, bat egingo genuke Salomonek idazten zuenarekin: "por lo que hace a la *lectura colectiva*, creo yo, en efecto, que se *practicó mucho más de lo que parece*" (Salomon eta Chevalier 1983, 81; kurtsibak gureak dira). Erabatekoagoak dira Margit Frenk-en hitzak: "Todavía en el siglo XVII la lectura solía identificarse con la audición" (Frenk 1982, 110).

daurrean partaideren batek ozenki burutzen zuena eta nolabaiteko gizarte-funtzioak betetzera ere iristen zena;⁵ eta, bigarrenik, irakurle arruntaren irakurketa modua, indibiduala izan arren, ahoskatuz eta hitzak ebakiz edota ozenki egiten zena.

Ildo honetatik, eta bestela planteatuz bada ere, García de Enterría (1993) ere hiru multzo "tipo" nagusi —bakoitzari zegokion irakurketa moduarekin— bereizten ditu irakurleen artean:

"[...] había un grupo que era capaz de leer desde el libro más refinado al pliego más humilde [...] es decir, lectores que tenían capacidad para transitar cómodamente de un extremo al otro del abanico de lecturas que se les ofrecía. Otro grupo, más numeroso, no sería capaz más que de leer un tipo menor de lecturas, aquellas que afectaban de una manera más directa a sus intereses y preocupaciones, a su sensibilidad y a su mentalidad. Otro grupo aún tendría que recurrir al apoyo de la lectura colectiva [...]" (García de Enterría 1993, 126).

Lehen eta bigarren multzokoen gaitasunak irakurketa isilera eramanez zitzakeen arren —ez ezinbestean, jakina, eta, edonola ere, nekez bigarren multzokoen artean—, beti zeukaten irakurketa ozenaren aukera, erritmoaz eta maila fonetikoaz ohartzeko irakurketa isilak baino parada gehiago eskaintzen zuena alegia. Bigarren multzokoen ezaugarria ohi da, dena den, ezpainen bidezko irakurketa, irakurketa ahoskatua hain zuzen, trebetasun ezak errazen eta gogokoen bihurtzen baitzuen era hori. Chartier-ek gogorazten duen bezala,

"Para [...] aquellos que proceden de medios que acceden con lentitud al dominio de la lectura y para quienes el libro sigue siendo un objeto inusitado, extraño, raramente utilizado, la antigua manera de obrar continúa siendo, sin duda alguna, una necesidad; y, hasta el siglo XIX, los lectores neófitos y torpes se distinguirán de los demás por su incapacidad para leer en silencio" (Chartier 1991, 126).

(5) "[...] la lectura en voz alta, para los otros, sigue siendo durante un tiempo considerable uno de los cimientos de la sociabilidad de la élite y, a la inversa, la penetración de lo impreso en el corazón mismo de las intimidades populares" (Chartier 1996, 39).

Irakurketa komunitarioak —besteren aurrean eta ozenki egin ohi zen irakurketa mota, alegia— familia eta multzo integratuen bidez burutzen ziren, horrela jende alfabetatugabea ere "irakurle" izan zitekeelarik.⁶ Edozein modutan, bistan da irakurle "trebatuago" bat behar zela hartarako. Dakigunagatik, ahozkoaren nagusitasuna zuen mundu hartan, normalean beila eta neguko arratsalde luzeetako "aisialdi" antzekoak zirenak (mintzatzeko eragozpena zuten lanak barne) baliatzen ziren horretarako. Horiek bezain aproposak, dena den, mahai ondokoak, bidaiak, etab.:

"Miguel Giginta, basado en esta práctica de la lectura grupal, indica que en las casas de trabajo deberá haber personas que «les lean durante el trabajo cada mañana historias verdaderas [...] y después de comer libros de sentencias, dichos y preguntas y respuestas, comenzando en lo de las historias por las más antiguas que se hallaren en romance: y las postreras sean de las propias provincias». Continúa señalando que a la hora de la comida deberán leerles vidas de santos y en invierno o verano fábulas morales" (*Tratado de remedio de pobres*. Coimbra, 1579, 15 or. itz., apud Campbell 1993, 212).

Bada garai hartako euskal testuen artean honetaz argibiderik eman dezakeen lekukotasunik ere. Materrek marinelei aholkatzen dienagatik, zinez pentsa daiteke gai erlijiosoen irakurketa publikoak itsasoan ere egin ohi zirela goizez eta arratsalde, hori bai, lehorrean ez bezala, apaizaren bideratze-eginkizuna haietako batetik hartzen zuelarik:

"Goicean demborac hala emaiten duenean, çuec itsasoan çabiltzaten Marineloc bil çaitzte elkar gana, iar iaitezte belhaurico, eta ceuen gogoac laincoa gana ailtchaturic, eta ceifaturic, erran eçaçue: *Pater noster: Ave Maria: eta Credo*, latinez edo euskaraz.

Eta hauquen ondoan *erran beça çuetaric batec appur bat gora eta haguitz orai hemen ibenico dudan othoitza: Eta bitartean eduqui beiate bertceç ere hartan gogoac, ençun beçate*, edo norc bere liburuetan ixilic iracur beçate" (Materre, *Dotrina...*, 327-328 or.; kurtsibak gureak dira).

(6) "[...] muchos «lectores» no aprehenden los textos más que gracias a la mediación de una voz que se los lee" (Chartier 1996, 38; kurtsibak gureak).

Ildo horretatik, topos-aren kutsua ukatu gabe, Axularrek "ez-tut liburutto haur letratu handientzat egiten. Eta ez xoil, deus ezta-kitenentzat ere" (Gero, 19 or.) idazten duenean badirudi aldez aurretik fokatzen duela kulturalki nekez zebilen eremura, eta, praktikan, doi-doi irakurtzen zekitenen gizarte-geruzara.

Bidezkoa da pentsatzea, beraz, —baina ez horregatik bakarrik, noski—, "ahozko irakurketa" ozenarena izan zela Axular predikariak liburua idatzi bitartean aintzat hartutako errealitatea.

Nelsonek erakutsi bezala, XVI-XVII. mendeetako autoreek jendea, hots, litekeen irakurle-entzuleria, begien aurrean bailegoen idazten zuten: "la práctica de la lectura oral hace a los autores expresarse «como si en realidad hubiera gente ... escuchando» y no sólo «hipótesis» a las cuales normalmente se dirigen los autores actuales" (apud Ong 1987, 153)

Bestalde, —eta honako puntu hau garrantzi handikoa da egilearen esperientziari zuzenean doakiolako— ezaguna da apaizen irakurketa mota. Egunero egin zitaketan irakurketetatik portzentzia altu batean ahoskaturik egin behar izaten zituzten (jendaurreko kultu erlijiosoko ohiko irakurketak eta, nola ez, haiek barkarka egin arren, ahoskaturik egin behar izaten zituztenak). Ondorioz, esan genezake ohituegi zeudela irakurtzen zutena belarrien bidez ere dastatzen eta formula erritmikoak berariaz baloratzen.

Honek guztiak ezinbestean bideratzen zuen gero predikatzeko (ahoskatzeko, alegia) idatziz prestatzen zuten oro ahozko parame-troen bidez buru zezaten.

Berbaldiaren edergarrien erabileran ikus daitekeen bezala, ez dirudi bestelakoa izan zenik Axularrek egin zuena (Salaberrri 1996).

2.- Elokuzio-ezaugarriak

Argi dezagun, aurrera baino lehenago, hizkuntz planteamendua aipatzean erretorikaren ikuspuntua azpimarratu nahi dela hemen, hain zuzen ere Gero liburuan isuriko den hizkuntz jarioaren "bertuteena", *elocutio* atalekoak direnena alegia.

Axularrek ongi barneratua bide zuen erretorikaren prezeptiba, eta hau liburuan barrena ikusten denagatik baieztatzen dugu hemen.

Saratartuaren lana, bada, "bertute erretoriko" izenekoak idazteko ia usatu gabea zen herriko euskarararen barnean txertatzea izango da nagusiki, klasikoen arauak garbi adierazten baitzuten nolakoa izan behar zuen hizkuntzak, testuak xedea lortuko bazuen.

Ezaguna da garai honetan erretorika eklesiastikoa garatzen saiatu zirenek etengabe jo zutela Zizeron eta Kintilianoren obretara, haien erabilpena batik bat *elocutio*-an ikusiko delarik. Hain zuzen ere, horretaz teorizatuko den gehiena haien obretatik jasoa izango da. Horrela, Curtiusek gogorarazten duen bezalaxe, "los medios de la retórica antigua entran aquí al servicio del nuevo mundo espiritual cristiano" (Curtius 1976, 115).

Ohikoa da erretorika klasikoan aipatzen diren lau espresio-ezaugarriak erretorika liburu guztietan errepikatuta aurkitzea, zenbaitetan beste izendapenekin bada ere. Honako hauek izango genituzke laurok: hizkuntz garbitasuna edo zuzentasuna, argitasuna, edertasuna eta egokitasuna.

Elementu hauek guztiak izango dira obran barrena erabiliko den hizkuntzaren eta mezuaren egiazko egituratzaileak. Nolakoa den haien tratamendua, horren araberrakoa izango da liburua bera eta aldez aurretik planteaturiko helburuak lortzeko aukera.

Ezaugarri hauek, beraz, ezin lotura estuago izango dute argumentazioan erdietsi nahi den eraginkortasunarekin eta, aldi berean, baliabide guztien edertasun-funtzioarekin (Mortara Garavelli 1991, 132).

2.1.- Hizkeraz

Mitxelenak behiala baieztu bezala ("Axularren azalaz, hizkeraz, nahikoa eta gehiago esan da", Mitxelena 1954: 1988, 41), askotxo izan dira gure artean Axularren hizkeraz iharduten aritu direnak, betiere, Urgellek (1991, 910-hk.) ohartarazi zuen legez, arazoa modu batean (hizkuntza jasoa erabili zueneko) zein bestean (herri hizkuntza zerabileneko) mitifikatuz.

Arazoa planteatu den bakoitzean, mutur batetik bestera ibili izan dira autoreak, *a priori* gisako erabakien ondorioak bilatu nahian gehienetan. Herri hizkuntzarena bazen *a priori*-smoda, ar-

gudio guztiak horretara, hori demostratzen bideratzen ziren. Beste aldetik hizkuntza landua zerabilela agertuko ziren, normalean erdibiderik onartu ere gabe.

Baina Axularren hizkuntzaren inguruko mintzagaia ez da beti laudorioen ildotik abiatu. Zenbaitetan, Axularren hizkera dastatu baino gehiago, kritikatu eta gaitzetsi egin izan da.

Ezagunak dira idazle zaharrak arbuiaitu dituzten askoren iritziak. Zerrenda exhaustiboa edota luzeegia egiteko asmorik gabe, argumentu garrantzitsuena baino ez dugu hona ekarriko.

Arazoa gehiegi pertsonalizatu nahi ez bada ere, kritikoen artean kokatu beharko genituzke hogeitaz Euskaltzaindikoa idazkaria izandako Nazario Oleaga bezalakoak. Honek, Villasantek dioenez, honela ikusten zuen Axularren idazkera (eta hizkera):

"Bein, Axular goraiatzat genduela entzunez, auxe esan zigun: Zer ari zerate Axular goraiatzat! Ara, emen danok idazten degu arek baiño askoz obeto. Zuk, eta nik, eta ark, eta danak..." (Villasante 1967, 29)

Horrelakoen arrazoiak batikbat harako hark eta hura bezalakoek erakusten bide zuten erdal kutsuan zeuztan. Axularren hizkerarekin kritikoa izan zen Plazido Mujikak honela aitortzen zion arrazoi Mitxelenari:

"Axularren ugaritasuna eta bizitasuna, esate baterako, arrigariak dira. Alare ordea pitxi eder askoren artean, erdel kutsua darioten joskera nabarmenak geiegi ageri dira Axular'en liburuetan (sic)" (Mitxelena 1957, 133).

Oro har, zuzentasunaren alderditik ikusi izan da normalean Axularrek darabilen hizkuntzaren balioa, eta horrela baloratu izan da gehienetan.⁷ Alabaina, Axularren hizkuntza eta haren inguruko planteamendua ezin balora daiteke "bertute" gramatikaren ikuspuntu hutsetik, puritas delakoarenetik alegia. Honako honetan, balorazioak —egokia izango bada behinik behin— ikus-

(7) "Su lenguaje es rico en modismos, giros, idiotismos; en fin, una cantera inagotable (Villasante 1974a, 32), "Prosa aberats-jori eta ongi trenpatua" (Idem, 37), etab.

kera erretoriko zabalaren laguntza beharko du, hiru "bertute erretorikoen" laguntza hain zuzen.

2.2.- Hizkuntz adierazpenaren lasunak

2.2.1.- Zuzentasunaz

1.- "Bertute" elokutibo honen oinarria gramatika bera da eta hizkuntzaren sena gordetzean letzake haren ezaugarriak garrantzitsuena. Edozein autorearen hizkuntz planteamendurako irizpide objektiboa litzateke, hortaz.

Gero-ri dagokionez, esana dugu ikerkuntza eta balorazio gehienak atal honetan burutu izan direla eskuarki. Horren ondorioz, asko izan dira azken mendean Axularri leporatu eta txalotu zaizkionak, lexikoan eta arlo morfosintaktikoan bereziki.

Edonola ere, azterketa linguistiko eta dialektologikoen Axularren ekarpenak onartzen eta baloratzen esku zabal jokatu duten bitartean, ikuspuntu ideologiko batzuetatik egindako balorazioek, ikusi den bezala, zeharo arbuiaitu dute Axularren hizkuntza eta, ondorioz, haren obra bera ere. Egia esan, erretorika klasikoa-arentzat barbarismo-solezismoen arlokoak ziren zenbait "aje" modu desberdinez jaso izan dira gure artean hartzailearen posizionamendu ideologiko edo zientifikoaren arabera.

Mitxelenaren hitzek, ordea, zegokien tokian utzi zituzten Urda-zubikoaren hizkeraren gaitzespenak, Gero-ren laugarren argitaraldiaz ziharduera, obra gutxietsi zezaketenei "garbitasuna antzua da" idatzi zienean (Mitxelena 1954: 1988, 40).⁸

2.- Kritika garrantzenak, dena dela, sintaxiaren esparrutik etorri izan dira gehienetan. Batzuen ustez (besteak beste, Lekuona 1954, XXII-XXVI), handiegia da Axularren hizkeran erromantzearen eragina, etengabe agertzen diren "zeren...", "ezen...", "nola... hala..." eta horrelakoak bezalako partikulekin sorturiko perpausek erakusten duten bezala.

Alabaina, ez dakigu noraino ohartu izan den kritika hori hizkuntz estilo horren azpian dagoen arazoaz. Ezaguna da XVI. mendeko humanistek Zizeronen estiloa hobetsi egin zutela eta prosa

(8) Hemen, azterlanerako ikuspuntu erretorikoa proposatzen dugun neurrian, ez gara sartuko berez gramatikalariei dagozkien balorazioetan, zuzentasunarena elokuzioak dituen bertuteetatik bat baino ez baita.

idatzirako zerabilten latina ere haren arabera moldatzen saiatzen zirela. Guztiarekin, ez zen horretan geratu imitazio ahalegina, izan ere, denbora aurrera joan ahala, "este tipo de expresión [...] se adaptó asimismo a todas las lenguas vernáculas de Europa" (Wardropper 1983, 8), neurri handi batean Axularren eredu izango zen gaztelera mota bera (Luis Granadakoarena, besteak beste) barne. Egokitzapen hori, dena den, artifizialtzat hartua izan zen hasiera-hasieratik, gizarteari arrotz egiten baitzitzaion. Era berean, pentsatzekoa da Axularrek moldatu zuen estilo edo adierazpen mota hau ere artifizial samarra suertatuko zitzaiola kulturalki landu gabeko hizkuntza kolokialera ohitua zegoen gizarteari.

Bestalde, arlo praktikotik begiratuta, Gero liburuan garatu nahi zen argumentazio motak ere badu zerikusirik hizkuntz egitura horien euskaratzean. Hein handi batean, aipamen eta testuen azalpen-beharrak eskatutako formulazioa bera izango zen egilea hartaratu zuena, autoreak mezua graduaturik eta inolako iluntasunik gabe azaltzeko zeukan premiaren garrantzia ahaztu gabe. Erabilitako argumentazio moduek erakusten duten legez, eraketa hipotaktikoa duten azalpenen egituraketak berez dakarren konposizio mota da Axularrek sarri askotan erabiltzen duen hori, bai konparazioetan nola perpaus esplikatioetan eta bestelakoetan.⁹

Eta horren baiezpenerako kontradibideak ere ez dira falta. Izan ere, latinezko aipamenen itzulpenetan Axular euskararen egitura sintaktikoa —"jatorra", ez kutsatua, erantsiko genuke guk—¹⁰ modu nabarmenean gordetzen saiatu izan da beti. Eta horretarako arrazoia haren hitzetan bertan aurkituko genuke:¹¹

(9) "Zeren" lokailuarekin sortutako perpausak bederatziehun inguru direla kontutan hartuta, berehala ohar daiteke exempla arloko aipamen eta esenpleuekin duten paralelismoaz —proportzio estadistikoan behinik behin—, honako hauek ere zortziehun baino gehiago baitira Gero guztian barrena.

(10) Manuel Lekuonak zioen moduan, "Beste askoren artean, atsegiña da benetan, Sara'ko gure Erretoreak tarteka bere liburuan sartzen dituan latinezko txetok euskeraldu eta komentatzekoan, aren luma zorrotzak darion grazi errikoi jatorra..." (Lekuona 1954, xxvii, oharra).

(11) Hizkuntz kezak ildo beretik eramán eta esanarazi zion Luis Granadakoari ere prezeptibaren arlo honetan: "...es de advertir, que cuando citamos algun testimonio de la Escritura, de ninguna suerte nos contentemos con la mera interpretación que se hace en lengua vulgar, como lo hacen aquellos que traducen palabra por palabra el latín en lengua materna, sino que se ha de procurar, que en el testimonio alegado ponderemos algo digno de reparo. [...] A veces dilatamos ó amplificamos también una sentencia abreviada" (Granada, *Retórica*, 566a; kurtsibak gureak dira).

"Ez eta, eztitut bethiere, eskritura saindua eta doktoren erranak ere, hitzez hitz euskarara bihurtzen. Zeren euskara eta bertze hitzkuntzak diferent baitira" (Gero, 19-20).

Halaber, antzeko zerbait esan beharko litzateke beste autoreen testuekin kidesunak erakusten duten pasartei dagokienez ere: jatorrizko testuak euskarara iragaziak izan direla erakusten du beti, gehiago baitira moldaketak edo "bertsioak" (amplifikazioak barne) hitzez-hitzezko itzulpenak baino.

Prosa klasikoaren araberrako moldaketa kritikatu horiek, beraz, testuak ahalik ongien eta argien azaltzeko premiak bideratu izan ditu nagusiki. Ezin ahaztu, bestalde, gero hortik idazleari sortu bide zitzaion eta egiatan hedatu zuen aztura "gaixtoa", izan ere aurre-ondoko berbaldi edo diskurtso "jatorrizkoetan" ere jokamolde berdintsua mantentzen baitu urdazubiarrak.

Dena den, eta sakoneko eragin sintaktiko horretaz gainera, erabiltzen duen prosa bere euskalkiaren barrenean eraikitzen da, kanpoko hitz edo esapide gehiegirik gabe. Hizkuntz kalko hutsak beharrean, zinezko egokitzapenak dira Gero-n atzematen direnak, herri jakituria edo isladatzen duten puntu zenbaitetan batikbat.¹²

3.- Berdintsu esan beharko litzateke hiztegiari dagokionez.¹³ Erretorikak aholkatu legez, hitzak ohikoak behar dute izan, egunerokoak edo "ahalik egunerokoena" bederen, eta horre-

(12) Hor ditugu, esaterako, erretrau batzuen moldaketa egokia —beste egile batena edo herriak berak egin izan zitekeena, bestalde. Aski izan bedi pare bat adibide horretaz ohartzeko:

Dabillan harriari, etçaica goroldioric lotcen (38 or.) delakoa Publio Siroren gaztelarazko bertsioan honela azalduko da: "Piedra que rueda no cria musgo".

Ur iraquinean eztu uliac pausatcen (38 or.). Gaztelarazko erretraua: "A la olla que hierve, nunguna mosca se atreve".

Dena dela, hizkuntz senaren aldetik aurrekoak baino lortuago deritzogu esanahia, forma eta hoskidetasuna mantentzen dituen honi:

Daguigun ongui, eta ezteçagula beha nori (224 or.)

Axularren garaikidea zen Baltasar Gracián-ek honela ematen du (1657): "Haz bien y no mires a quién".

(13) Ez ditugu hona ekarriko lexikoarekin loturik doazen bestelako arazo interesgarriak, besteren artean izenen "ar-emetasuna"-ri dagozkionak. Mitxelena behiala ohartarazi zuen bezala (Mitxelena 1964, 182-183), nabarmena da honelakoetan ere Axularren jokamolde erdaltzalea.

tan saiatuko da Sarako erretorea, nahiz eta zenbaitetan tratatu behar den gaiak lexikoa aukeratua eta ohi baino zehatzagoa izatea eska dezakeen.

Haren asmoa mezu zehatza irakurle konkretu batzuei igortzea zen. Hori oztopa zezakeena ia-ia automatikoki alboraturik geratzen zen liburuan, eta inoiz horrelakoren bat erabiltzen dela susmatzen bada, baliabide erretoriko bezala agertuko da normalean, bestelako arrazoiek aholkaturik alegia. Azaltzen diren hitz multzoak edota sinonimoak azken eremu honetakoak baino ez lirateke izango.¹⁴

Bestalde, lexikoak *ohikoa* behar duela esaten denean, jendeak, irakurle arruntak ulertzeko modukoa adierazi nahi da. Eta, horren bitartez, proposatzen den hizkuntz eredua ere ildo berekoa izango da, inolaz ere ez jendeak ulertuko ez dituen kultismoz edota neologismoz betea.

Erdarakaden¹⁵ alorrean, esaterako, Axularrek inoiz latinetik hartutako hitzak erabiltzen baditu ere (*synderesis*, ...), alboan beti jarri izan du itzulpena. Horrelakoak gehienetan atalen gaia adierazteko jarriak diren arren (ikus, esaterako, 391 orrialdetik 417ra bitartean, *non visus, gustus, auditus, odoratus* eta *tactus* agertzen baitira edota 588-589 orrialdeetako *auditus, odoratus, gustus* eta *tactus*), bada latinez dakienari testua ulertarazteko zuzendutakorik ere:¹⁶ "uli-farfailla" agertzen den lerroaren parean *papillio* idatzita dago (390 or.). Edonola ere, hitz kultuaren erabilera neurtua baino ez litzateke honako hau.

Modu berean, balegoke zer mintzaturik lexikografiaren esparruan obran zehar agertzen bide diren neologismoei buruz, zeren

(14) Axularri aberastasun linguistiko huts bezala baloratu izan zaio baliabide perisologikoa. Perisologia sinonimian eta hitz multzoetan agertu ohi den irudia da eta, jakina denez, Gero-n etengabe atzematen den baliabidea da. Esan beharrekoa da, dena den, Axularren prosaren kasuan amplifikazio estilistiko-semantiko gisara hartu behar dela nagusiki.

(15) Har bedi kontzeptu hau zentzurik zabalenean, hots, atzerritik etorritako edozein hitz bezala.

(16) Axularrek baditu jakintsuei zuzendutako gehiago ere. Esaterako, testuaren ondoko hogeit eta hiru erreferentzian *vide* hitza erabiliko du irakurlea obra konkretuetara igortzeko: "Vide Nico. de Lyra" (566 or.), "Vide S. Th." (617 or.), etab. Horrelakoetan normalean ez da aipamen zuzenik eskaintzen, hau da, ez da latinezko esaldirik tartekatzen. Beste behin *adagium* hitza agertuko da alboan, testuan emandako latinezko esaldia zer den adierazteko (49 or.).

logikoa bailirudike Axularrek, eguneroko hizkuntzak aszetika arloan ezin bete zezakeen zenbait kontzeptu eta ideia behar bezala azaltzeko herri hizkuntzak eskaintzen ez zizkion bideetara jo behar izateak: berak asmatu-moldatueta,¹⁷ besteren liburueta, etab.

Halere, ikerketa filologikoen arazo hau gehiago argitu bitartean, orain arte burututako lanek ez bide dituzte erretorika eklesiastikoaren arauak arbuatzen.¹⁸ Izan ere, entzule-irakurleak sermoia edo liburua ulertu gabe gera ez zitezten edo, larriagoa izan zitezkeena, gaizki uler ez zezaten, Terrones del Cañoren aholkuak garbi uzten zuen "que no se ha de tomar libertad [...] para forjar vocablos nuevos, ni usar de los muy recientes" (Terrones del Caño, *Instrucción de Predicadores*, 132).

Printzipioz, dena den, badirudi Axularrek inoiz hitz berriren bat (bere irakurleen ikuspuntutik berria, esan nahi baita) erabili izan bazuen,¹⁹ sinonimo edota azalpen egokien laguntzaz erabili zuela. Eta hau baieztean, badakigu lexikoari buruzko azterketak ez duela oraingoz azken hitza eskaini, baina Axularren joera erretoriko-erlijioso orokorra ikusirik, ezinezko egiten da bestelako aukeratan pentsatzea.

Maileguen bidea Leizarragak ongi, berariaz eta zuzenki urratua bada ere, Axularren aukera zeharkakoa izango da, hots, ez du maileguak erabiltzeko eragozpenik izango baldin eta ordurako herriak erabiliak eta aski sustraituak badira.²⁰

Halaber, barbarismoen eremuan jarraituz, Gero-ren irakurleentzat berriak —eta hizkera aszetikoaren garapenean ez prentziakozkoak edota arruntak—²¹ izan zitezkeen hitzak badirudi auto-

(17) Irizpide etimologikoa isladatzen zutenak ere (*arintki, fintki*, etab.) horrelakoen artean sartu beharko lirateke? Honek, ezer erakustekotan, badirudi ahozko planteamenduarekiko erlazioa erakutsiko lukeela.

(18) Lakarrak (1985, 22) berriztat edo eman zituen hitzak ez ziren ezinbestez berriak izan behar Axularren garaikideentzat, sarartatuaren testuetan lehendabizikoz agertzen badira ere.

(19) Ordurarteko testuen arteko konparaketaren arabera, ez bide lirateke pare bat dozena baino gehiago (Urgell 1991, 913).

(20) Villasantek zioen bezala, "su vocabulario tiene una ingente cantidad de voces románicas, pero no introducidas por vía culta y conservadas con su grafía originaria al modo como lo hace Leizarraga, sino popularizadas, y por lo general se trata de voces usuales o asimiladas por el habla real" (Villasante 1979, 80).

(21) Esate baterako, erlijio hizkuntzan arrunt eta beharrezko lirudikete orrialde beretsuetatik jasotako hauek bezalakoen: "orazinotan eta othoiztetan" (500),

matikoki ekiditeko joera izan zuela Axularrek. Eta badakigu, jakin, agertzen ez direnez mintzatzeak gehiegizko ausardia erakuts dezakeela.

Era berean, beste euskalkietakoak izanda ere, hitzok berritatz hartu eta horrela tratatzen bide zituen Axularrek liburuan, berehala "ezagun" bihurtu zitezkeen. Erretorikak agindu bezala, finean.

Axularrek beste euskalkiak ezagutzeko aukera egokia izan zuen, Salamanca garaiko ikaskideen bitartez besteak beste. Hor-taz, bazekien nola adierazten zen zenbait gauza ondoko lurraldeetan eta hortik ulertze-arazoak sor zekizkioketela euskaldunari (ikus Axularren "Irakurtzaileari"). Halaz ere, gutxitan erabiliko du horrelakorik testuan zehar, eta, erabiltzekotan, betiere hurbileko euskalkietatik jasoak eta esanahia argi zezaketzen sinonimoez lagunduta.²² Esan liteke espreski²³ alboratu zituela horrelakoak. Konstatazio huts bat egitearren, Axularrek lexiko aniztasunaz egiten duen oharrean transkribatutako bederatzi hitz "arrotzetatik"²⁴ (Gero, 17 or.), *Zalduna* izango da obran zehar berriro erabiliko duen bakarra (behin bakarrik) eta sarreran adierazitako sinoni-

"oferenda eta sakrifizio" (526, 527), "deklaratu eta eman aditzera" (525), "garazia eta faborea" (527, 528), "debot eta saindu" (536), "sinhestea eta fidantzia" (538), "finak eta leialak" (538), "hildu eta iraungi" (541), "konsideratu, gogoan erabili" (570), etab.

(22) Egia da testuan barrena azaldutako hitz batzuk beste euskalkietakoak —eta ez Sarako azpieuskalkietakoak— bailiren eman izan direla hiztegiaren. Hauxe genuke, esaterako, harri-muger hitzaren kasua. Bitan agertzen da Gero-n: "Harri mugerraren pare dira, barrenean dute sua, asko dute ukitzea" (290 or.) eta "Iainkoak heken premia ikhuserik, eman baitzerauen, harri-muger batetarik atherarik, ithur-ur fresko bat" (511 or.). Azkuek hiztegiaren gipuzkerarena dela dioen bitartean, Barandiaranek "Saran ez da [...] esaten" (1974, 91) idazten du. Esaten ari garenaren ildotik, printzipioz badirudi nekez onar litekeela hipotesi hori, batikbat testuan beste inolako erreferentzia argi-mailerik ematen ez denetan. Edo kasurik txarre-nean, irakurleak horrelako hitzak ezagunak izan behar zituela pentsatu behar zuen idazleak. Arraroezia izango zen berrogei bat urte leku berean pasatutako autore bat horretaz ez ohartzea eta sistematikoki huts egitea. Edozein modutan Sara inguruko hizkeran hitz arrotza izan bazen ere, beti zegoen hiztunen artean "ohiko" bihurtzeko bide eklesiastikoa, predikazioaren bitartez ehundaka aldiz entzundako hitzak izan baitzitezkeen horrelakoak. Horretaz gain, ezin da ahaztu aurretik argitaratutako obra erlijiosoei esker "ohiko" bilakatzen joan zirenak (ikus Urgell 1991).

(23) Zer besterik pentsa daiteke "Irakurtzaileari" eskainitako atalean beste euskalkietako hitzak direla eta, gero testuan zehar berriro aipatzen ez dituenen?

(24) Hitzak, jakina denez, honako hauek dira: *bortha, ialgitea, so egitea, sa-murtzea, esatea, zalduna, leitzea, ahakartzea eta barridea*.

moarekin batera, aipatu hitzaren esanguraz inolako zalantzarik sor ez zedin: "Bi aitonen semek edo zaldunek elkararren artean..." (Gero, 205).

Aurreko guztia kontutan harturik, nekez mintza liteke, erretorika klasikoak ulertzen duen esanahiarekin bederen, barbarolexia hedatu batez Gero liburuaren lexikoa.

Arrazoi desberdinak kari (euskal literaturaren urriak sortarazten duen ezintasunagatik, besteak beste), egia da ezin balora daitekeela objektiboki orduan ohikoak ez ziren arkaismoekin Axularrek zeraman jokamoldea. Badirudi, dena den, mezua garbi ulertarazteko premiak berak uzten duela agerian urdazubiarraren aribide orokorra.

2.2.2.- Argitasunaz

Diskurtsoaren ezaugarri erretoriko garrantzitsuenetako bat den argitasuna edo *perspicuitas* delakoari gagozkiolarik, aurrera dezagun mezu-hartzailearen ikuspuntutik baino ezin balora daitekeen elementua dela: testu bat argia izango da entzulea edo, kasu honetan bezala, irakurlea ulertzeko gai denean. Aurrekoan ez bezala, honako honetan irizpide subjektibo baten aurrean geundeke, beraz. Perelman-ek eta Olbrechts-Tyteca-k diotenez,

"La claridad de un texto, o de una noción, nunca puede garantizarse de modo absoluto, a no ser de forma convencional, limitando voluntariamente el contexto en el que se tienen motivos para interpretarlo" (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1989, 206)

Horretaz oharturik, erretorika klasikoak "argitasun" delako horren barnean gradazio antzeko bat egitea proposatu izan du, testu edo diskurtsoaren erabateko iluntasunetik benetako argitasunera zihoana hain zuzen.

Egia da, alabaina, Axularren testuari dagokionez —eta garai hartako edozein idazleren testuei dagokiolarik ere—, nekez finka dezakegula orduko irakurleentzat egokia ote zen testua ala ez, hots, ea benetan ulergarria eta irakurleriari egokitu zenentz.

Nolanahi ere den, gaurko perspektibatik aztertzen dugula ahaztu gabe, *virtus* edo tasun hau zuzen eta egoki betetzen dela esan genezake. Hau da, mezua tematikoki garbia da, zehatza, abstrakzio eta anbiguotasunik gabea eta irakurlearengan inolako kezka edo dibergentziarik sortuko ez duena. Argumentazio mo-

duaren aldetik ere didaktikoa dela esan liteke eta ikuspuntu erlijiosoarenetik pragmatikoa arras; finean, liburua idazleak proposatzen duenaren ildokoa eta tematikak berak eskatu bezalakoa.

Guztiarekin, teorikoki beti kontrajar lekiok argitasunaren kontzeptuari Perelman eta Olbrechts-Tyteca bikoteak nabarmendutakoa: "La mayoría de la veces, la impresión de claridad [...] procede de la ignorancia o de la falta de imaginación" (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1989, 205). Halere, baiezen hau testu artistiko eta narratibo-poetikoetan gogoan hartzeko iradokizuna den arren, zinez pentsa daiteke aszetika, berez, alor pragmatikoari lotua dela zeharo eta ezin garbiagoa izan behar duela beti bertan esaten den guztiak, are gehiago Trentokoaz geroztik. Gero bezalako liburu batean mezu aszetikoaren beste irakurketa bat baino gehiago, egitekotan, oro har, bertan dagoenaz eta esaten denaz, ez dagoenaz eta isiltzen denaz, horretarako arrazoiez eta guztia adierazteko moduez burutu beharko litzateke; eta inolaz ere ez mezua-ren iluntasunaz, mezua baita helburu eta bitarteko aldi berean: helburu, doktrinaren oinarri zenbait garbi azaldu nahi —eta behar—duelako, eta bitarteko, konbertsiorako gonbite eta gida modukoa delako.

Argitasun premiak,²⁵ jakina denez, bi mailatako alorra zaindu beharra dakar eremu elokutiboan: pentsamenduena eta hizkuntz kodetzearena. Helburu gisa jarritakoa lortuko bada, ezinbestekoa du autoreak pentsamendu eta hizkuntz formulazioaren gardentasuna bereziki begiratzea, batikbat elementu biak irakurle edo entzule izango dituenen mailakoak izan daitezen.

Gero-n begi bistakoa da pentsamenduen atalean Axularrek ez duela aparteko irudirik erabiltzen, ezohikoek mezua-ren iluntzea ekar baitzeketen inondik ere. Areago, pentsamenduen argitasuna nabarmenagoa izan zedin, hizkuntza metaforikoa bera espresio minimoetara mugaturik dago, normalean entzule-irakurleak ohi zuen metafora mailatik aurrera egin gabe, izan ere, metaforen gaizki ulertzeak, doktrinalki lortu nahi ziren xedeak erabat zapuz

(25) Ezagunak dira garaiko kulteranismoaren ildotik doazen predikariek jasari behar izan zituzten kritika sakonak, ilun bezain ulertezinak bihurtzen baitzitzaizkion herri arruntari apaizek sermoietan zerabiltzaten hizkuntza eta estiloa. Baina gizakien kritikaz gain, Jainkoaren zigorra ere egokitu omen zitzairen horrelako prediku motatan zihardutenei: minbizia ezpainetan, deabrua azaldu, purgatorioan egon beharra, etab. (cfr. Herrero Salgado 1993, 505).

baitzitzakeen. Aszetikako liburu batean, jakina, maila hori esparru erlijiosoak ezarria da. Horrela, metaforak ere, daudenean, entzuleek predikazioetan igandero entzuten zituztenen ildokoak izango dira (biblikoak, gehienbat). Metaforen ordez, similitudo edo konparazioen bidea beti zen teologikoki ziurragoa eta, gainera, erakutsi nahi ziren jokamoldeetan ere "eredugarriago".

Honetatik erraz ondoriozta daitekeenez, pentsamenduen argitasunak zerikusi handia zuen dispozizioan bertan eta argumenduen garapenean, pentsamendu "argi eta zuzen"-en anabasa batek erabat ilun edo aldrebes zezakeelako mezua.

Axularren jokabidea, oro har, argitasunarena izango da beti, *perspicuitas* zaintzearena, baita besteren testuez baliatzen denean ere. Horrelakoetan, Axularrek modu berezian baztertuko ditu abstrakzioak, intelektualismoak eta ulertzeko zailtasunik ñimiñoena ekar zezaketen ereduak. Ezbairik gabe: besterenekin hori egiten bada, are gehiago testua berak osatzen duenean.

Argi dago, beraz, urdazubiarraren testuak ez duela inolako iluntasunik hizkuntzatik kanpo dagoen arlo tematikoan. Axularrek darabiltzan gaiak eta arazoak errazak dira beti, korapilorik gabekoak, eta, teorikoki behinik behin, ez zuten inolako eragozpenik suposatzen orduko irakurle "tipoe" liburua goitik behera uler zezaten.

Testuaren iluntasuna, dena dela, gehiago antzemango litzateke testuinguruan eta diskurtsuaren garapenean hitzetan eta mezuan baino. Hori ekiditera zetorren erretorika liburuetakoa aholkua: "que ni sea tan largo el razonamiento, que no pueda la atención seguirle, ni en la transposición tan tarde, que al fin venga á parar en hipérbaton" (Granada, 570b).

Alderdi gramatikaletik begiraturik, hitz eta perpausen gainean eroriko da testuaren argitasunaren eta iluntasunaren arteko gradazioa finkatzeko irizpidea, egitura sintaktiko zuzen eta zehatzen eta ohiko lexiko²⁶ egokiaren araberkoa izango baita argitasuna. Esparru honetan Axularrek erakutsiko duen planteamendua Terrones del Cañok bere obran defendatzen duenarekin bat datorrela esan liteke:

(26) Ohiko lexikoa diogunean ez genuke ahaztu nahi lexiko berria ere izan zitekeena, hipotesi batzuk aurreratu duten bezala (ikus Lakarra 1985). Halaz ere, testuinguru argiak, sinonimiak edota hitz multzotan bilduta agertzeak nolabaiteko "familiaritasuna" eskaintzen zioten ustezko lexiko berri horri eta, edozein modutan ere, erabateko normaltasun itxura hitz guztiei.

"...el lenguaje no ha de ser curioso, poético, profano, afectado, muy compuesto y numeroso, sino, de los vocablos del vulgo, los mejores y más propios; pero, al fin, del vulgo, pues los ha de entender el vulgo" (Terrones del Caño 130)

Sinonimia eta hitz multzoen joritasunak berak argitasunaren kezka ere azalduko lukete, nahiz eta haien funtzioa horretara bakarrik mugatzen ez den (ezin baita ahaztu amplifikazioaren teknikei dagokiena).

Sintaxiaz den bezainbatean, Axularrek —esana dugu dagoneko— egitura sintaktiko garbiak eta gardenak erabili ohi ditu normalean, eragozpenik gabekoak, bai perpaus bakunetan nola konposatuetan. Mitxelenak zioen bezala, "Axular [...] cuidaba mucho la gramática y no solamente el estilo" (Mitxelena 1974, 113).

Horretaz gainera, ezin da ahaztu, argumentazio bipertitoaren ondorioz,²⁷ pentsamenduen garapena baiezeko perpausetan eta jarraiango kausal-esplikatiozkoetan burutuko dela nagusiki.

Izan ere, inoiz anastroferik eta hiperbatonik antzeman daitekeen arren,²⁸ badirudi erabilpena estilo kontuagatik dela (esaldien erritmoa, isokolona edota bestelakoak nabarmentzeagatik), eta inolaz ere ez sinkisi mailako akatsagatik. Honelako hiperbatonak, esaterako, esaldiaren erritmo beharrari eta paralelismo ereduari egotz lekizkieke:

"dezadan atsegin har,
dezadan mundua zerbitza:

nakion goza:

nakion behin, berriz bihurtzeko desirarik ezituedan bezala,

ase,
eta
asper" (174 or.)

(27) Zizeronek definitutako egitura bipertitoaren eskema orokorra honako hau da: "X diot zeren Y". Axularrek eurrez darabilen egitura argumentatiboa da.

(28) Erretorika klasikoan *anastrofe* bi edo hitz gehiagoren ohiko egituratzeko ordenaren aurka egindako eraketari deitzen zaio, "ohikotasun" delako hori usadioak, hizkuntz erabilpenak berak ematen duelarik. Jakina, erabilpena ezberdina izan daiteke euskalkien artean edota diakronikoki ere. Hori dela eta, egun anastrofetzat har dezakeguna ez zen ezinbestean horrela izan behar han eta orduan. Bestalde, oinarrian SOV egitura "beharko" luketen perpausen erreferentziarekin egindako "transgresioa" hartu da *hiperbaton*-tzat kontsiderazio hauetan.

Badira inoiz, dena den, itzulpen edo moldaketei egotz bide dakizkiekeen arrazoiengatik sortutako *mixtura*-k. Halere, horrelakoek ere ez dute testuaren argitasuna iluntzen. Hona hemen, adibide gisa, itzulpen-moldaketaren zitua dirudien bat:

"Ez dio *bat* ere gertha dakion egitekok *kalterik* eginen bat ere bekhatu rik eztuenari" (Gero, 442 or.; kurtsibak gureak dira).²⁹

Halaber, tematika eta egileak aurrakusten duen irakurlegoa bera direla eta, ezin esan daiteke inolaz ere testu anfibologiko baten aurrean gaudenik, izan ere, ambigüotasuna baita Gero-ri gutxien leporatu dakioken ezaugarria.

Esan beharrik ez dago: puntu hau ere oso zehatz arautua dute erretorika klasikoak eta haren ildokoa zen eklesiastikoak ere: "también ha de evitarse la ambigüedad, no solo la que hace un sentido incierto [...] sino también aquella, que aunque no pueda turbar el sentido, incurre sin embargo en el propio vicio de palabras" (Granada, *Retórica*, 570b)

Gero-n nolabaiteko ambigüotasunik egotekotan, esaten ez direnetan legoke, testuan faltan dauden pasarte, ideia edo hitzetan. Gogoratu, esate baterako, poena *sensus* tratatzean, visus delakoari egokituko zaion zigorra, Axularren hitzetan, ezer ez ikustea izango dela, garai hartako horrelako testu gehienetan zentzu horrek izango duen egiazko zigorra "deabrua ikustea" den bitartean. Honek, dena den, esanahiaren esparruko arazoetara eramango gintuzke.

Oro har, *perspicuitas*-en aurkako ajerik antzematekotan, larregiko esplizitazioetan bilatu beharko litzateke nonbait. Baina hau, jakina, tematika eta irakurleriaren faktoreekin lotuta doa. Bekatuak, bertuteak eta erremedioak garbi utzi nahi izan zituen Axularrek, konbertitzeko premia bide zuen irakurle bekataria inolako zalantzarik izan ez zezan. Hori zela eta, ez zuen eragozpenik agertu testua *garbiegi* uzteko. "Zerbait dakienarentzat", aldiz, erredundantea eta sinonimiaz gehiegi kutsatua gerta lekiok

(29) Ez dirudi Axularrek latinetik egindako itzulpena denik: "Hunen araucz erraiten du Elizak ere. *Nulla nocebit ei adversitas, si nulla dominetur ei iniquitas*. Eztio bat ere gertha dakion egitekok *kalterik* eginen...". Ez ote da gaztelarazko testu identifikatugabekoren batetik egindako itzulpena? "A aquel que no tenga ningún pecado nada que le ocurra le producirá ningún perjuicio" bezalako baten itzulpena adibidez?

Gero liburua, Duvoisini iruditu zitzaion bezala: "La parole d'Axular est abondant jusqu'à l'excès; elle n'est pas toujours d'un très bon goût" (Duvoisin 1876, in Altuna 1987, 77).

2.2.3.- Diskurtoaren egokitasunaz

Egokitasuna "es la parte mas principal de la locución adornada" (Granada, *Retórica*, 599a), funtsezkoa, beraz, diskurtsorako. *Virtus dispositionis* den heinean, *aptum* delako honek diskurtoaren egokitasunaz ihardungo du funtsean, gai, entzule, denbora eta beste faktore zenbaiten arabera ezberdinak izango baitira idazteko eta hitzegiteko moduak ere. Berbaldia elementu horiei guztiei egokitzean datza *aptum*-aren egitekoa. Horretarako, gogoan hartu behar ditu testuaren elementu guztiak (hots eta silabetatik hasita pentsamendu eta perpaus multzoetaraino) eta entzule-irakurleei (eta haien izaera eta interesei, jakina) egokien datorkien moduan antolatatu, bilatzen den helburua ahalik "lorgarrien" bihur dadin.

Egokitasunaren tratamenduak ezinbesteko egiten du, beraz, irakurlearen ezaugarriak kontutan hartzea. Halaber, liburuan garatu nahi izango den gaiak eta haren ezaugarriek modu batean edo bestean bideratuko dute diskurtoaren moldaketa-egituraketa. Baina ez horrek bakarrik; eskuarki garrantzi ezin handiagocia izan ohi du gaia garatzeko moduak ere. Axularren kasuan argumentazio-era laua eta indartsua izango da.

Ildo horretatik, predikariei sutsuki aholkatzen zitzaie zegoen gizartea sakon ezagutzea, eta aurkitzen zituzten zuzendu-beharreko ohiturak apuntatzen joatea:

"... el predicador [...] debe tener conocidas, y aun notadas en un papel, las costumbres de los hombres á quienes predica, y asimismo los pecados públicos de que mas adolece el pueblo, como tambien sus medicamenteos y remedios, para que todo su sermon se enderece á esto mismo [...]"

Y el conocimiento de estas opiniones ó vicios hace que prediquemos aptísimamente, y que tengamos tambien mas atentos á los oyentes, siendo cierto que oyen con mayor atencion los hombres, lo que llegan á entender que mas les importa" (Granada, *Retórica*, 637b-638a).

Bestalde, oratoria sakratuaren arabera, hizkuntzaren tratamenduan ere Eskritura Sainduak agertzen dira eredu gisa, batikbat

Jainkoaren hitza direlako eta aldi berean sinestengana iristeko duten hunkigarritasun bertuteagatik. Horretan oinarriturik, beraz, hizkuntza larriaren erabilpen orokorra aholkatu eta eskatuko da, gaiari egokitua, eta inolaz ere ez umoretsua, poetikoa edo landuegiaren inpresioa uzten duena, nahiz eta inoiz lizentziaren bat egon daitekeen.³⁰ Jakina, landua izan behar da hizkuntza, landua, pentsatua eta erretorikak eskaini laguntza estilistikoetan oinarritua, baina betiere hori guztia naturaltasunez tratatua, hizkuntzaren artifizialtasun eta lanketa hori disimulatuz azken finean.

Zalantzarik gabe, Axularrek bere prosari aplikatzen dion tratamendu erretoriko orokorra egokitasun horren menpe egongo da nagusiki, aztertzen ari garen elementu ezberdinek erakusten duten bezala. Horren adierazgarriak, gogoratu beharrik ez dago, argumentuen erabilera eta eraketan ezezik, ornatuaren eta egitura beraren planteamenduan ere aurkitu ahal izango dira.³¹

3.- Axularren estiloaren ezaugarriez

Konstatazio hutsa baino ez da estiloa eta haren kontzeptualizazioari buruzko arazoa idazleak eta oradoreak betidanik kezkatu dituen elementu garrantzitsu bezala azaltzen direla literaturaren historian. Era berean, kezkaekin batera planteatu galderek galdera izaten jarraitu ohi dute zenbaitetan: zer da estiloa?, zertan dautza haren ezaugarriak?, lexikoan, agian?, sintaxiaren erabilera?, ..., zertan?.

Garbi dago estiloa ez dela arlo horietako bakar batera mugatzen, izan ere gerta daitekeena baita lexiko aberatsa duen idazle batek estilo korapilotsua izatea ("hiztegi" bat izatea, finean),

(30) Gehienik ere bizioak eta erridikuluan uzteko.

(31) Testuaren egokitzapenaren seinale baino ez lirateke izango Villasantek aspaldian idatzitako artikulua batean (1962) originaltasunaren oinarri kontsideratzen zituenak. Hark zioenez, euskal ingurugiroan eta ingurugiroako moldatua da liburu guztia, nekazariak eta itsas-mundua lekuko direlarik. Era berean, adibideak garaiak eta bertako errealitatearekin lotuta datoz liburuan: usoak eta aztorea (Etxalarreko ehiza mota kontutan hartuz), erleak, txindurriak, euskaraz bakarrik egin daitezkeen hitz jolasak, erretrauak, aipamen batzuen "euskaratzean" (San Agustinen aipu batean pilotariak eta dantzariak sartzen ditu Axularrek),... Bestalde, liburua ez da gaiak dirudien bezain hits eta tristea, umore ona agertzen baita maiz asko. Edonola ere, ez da ahaztu behar egokitzapen horretan zenbait elementu itsas eta nekazal girokoak direla oro har (erleak, txindurriak,...) eta, plantatzen den "originaltasunari" dagokionez, hurbilegi egon daitezkeela —eta badaudela!—iturrietatik.

edo, alderantziz, sintaxi gardena eta zehatza dutenak ezin estilo dei dakiokkeen zerbaiten jabe izatea.

Definitzen saiatu direnen artean, esanguratsu deritzegu gaztelerazko literaturaren esparruan autonomasiaz estilista den autorearen hitzei:

"El estilo no es nada. El estilo es escribir de tal modo que quien lee piense: «Esto no es nada». Que piense: «Esto lo hago yo». Y que, sin embargo, no pueda hacer eso tan sencillo; y que eso que no es nada, sea lo más difícil, lo más trabajado, lo más complicado" (Azorin 1939, 52).

Guztiarekin ere, eta nahiz askotan nekez sistematiza daitezkeen intuizioaren esparruko elementuekin ere jokatu behar duen, estiloaren azterketan ezinbesteko izango da "descubrir [...] el funcionamiento de los medios lingüísticos como expresión de una actitud" (Kayser 1992, 399).

Ildo horretatik, ondoko lerroetan Axularren estiloaren hizkuntz baliabide definitzaile garrantzizko horiek finkatzen saiatuko gara.

3.1.- Egitura periodikoaz

Jakina denez, berbaldiaren eduki argumentalaren banaketa perpaus gramatikalen esparrua gainditu dezaketen unitateen arabera burutzen da erretorika klasikoan. Unitate horiek periodo izena hartu ohi dute eta bi unetan garatzen dira: protasian (tentsioaren sorrera) eta apodosian (pentsamenduaren ixtea, perpausaren lasaitasuna eta osotasuna zekarrena hain zuzen). Ideia nagusia lehen zatian gertatuz gero, periodoa beheranzkoa izaten zen; alderantziz, hau da, ideia tentsio-sortzailea bukaeren egonik, periodoa goranzkoa izan ohi zen.

Egitura mota hauek luzera ezberdinetakoak izan ohi dira eta osagarriak, gogoratu beharrik ez dago, ohikoak diren tentsamendu-elementu txikiago batzuekin konformatzen dira (*kolon* eta *komma*).

Periodoaren elementu erritmikoa, hura armonikoki bukatzeko prestatzen zena alegia,³² *kadentzia* izenekoaren bidez burutzen

(32) "[...] Los oídos esperan siempre el final, y en él descansan; pero desde el principio debe reinar la armonía, difundiendo desde la cabeza hasta las extremidades" (Cicerón, *El Orador*, 378).

zen.³³ Erretorika klasikoan bizpahiru oinetako sekuentzia ohi zen amaierako klausula hori.

Alabaina, kadentziak bilakaera berezia izan zuen historikoki. Oradore greziar eta erromatarren kadentzia mota silaben luze-laburtasunaren bidez egiten bazen ere, kantitatearen ezaugarria galdu ahala, erritmoak ere azentuaren neurria hartzen hasi zen eta kadentzia kuantitatiboak, ondorioz, kadentzia toniko bilakatu ziren, harrezkero zeharo hedatuko zen *cursus* erritmikoaren kontzeptua zabalduko zelarik.

Nahi izan balu ere, euskararen ezaugarriak medio, Axularrek ezin aplika zezakeen modu zuzenean latinezko testuetan (bokale luze-laburren sistemagatik) antzematen zen kadentzia eta inguruko erdaretan azentuagatik³⁴ egin ohi zen *cursus*-a.

Beraz, euskararen bokaleen kantitate-batasunak (ez dago luze-laburrik bereizterik) eta hitzen azentu trinko ezak ezinbestean bultzatzen dute idazlea, izandako prestakuntza erretorikoaz baliatu nahi duen idazlea beste bide batzuk bilatzera, urratzera eta, konpentsazioaren legeagatik, ordurarteakoak ere beste modu batez planteatzera.

Badirudi Axular izango dela bide horiek espreski eta kontzienteki aztertuko dituen lehen idazlea, idazle ezaguna, behinik behin (eta neurri horretan, prosaren sortzailea ere bai).³⁵

Bideak, oro har, erretorikak eskaintzen dituenak izango dira, baina garaiko kulturaren ezaugarri zenbait,³⁶ baldintza eta era-

(33) "Y no sólo ha de atenderse á la composición de las palabras, sino también al modo de terminar los períodos, ya por la composición misma y como espontáneamente, ya por casos semejantes, ya por corresponderse palabras iguales ó contrarias, todo lo cual produce una cláusula numerosa, aunque la armonía no se busque de propósito" (Cicerón, *El Orador*, 369).

(34) Jakina da kadentzia edo klasula erritmikoa izango dela periodoak eta periodoen atalak armonikoki itxiko dutenak, eta normalean gutxienez bi hitz hartzen dituen barnean, berezko azentua dutenak hain zuzen. Azken unitate lexikoak, beraz, hiruzpalau silaba izan behar ditu. Ereduak honako hauek ziren: *planus* (óo / oóo), *velox* (óoo / oóo), *tardus* edo *ecclesiasticus* (óo / oóoo) eta *trispondaicus* (oóo / ooóo).

(35) Kronologikoki lehenagokoa den Argaignaratzek ezin ezer esan, ez baita haren hitz lauuko *Abisu*-aren aztarnarik.

(36) Besteren artean, gizarte alfabetatugabeoetan burutzen ziren irakurketa kolektiboak (batek irakurri, besteek entzun). Horrez gain, idatzizko kulturaren barnean gehiegi garatu gabeko irakurleen irakurketa era, nahiz eta pertsonala izan, ahoskatua izan ohi zen, beste arazoi batzuegatik Eliza katolikok apaizen artean duela gutxirarte iraunarazi duena bezalakoa, hots, ezpainak erabiliz eta ebaki ahala entzun ere egiten zena.

gozpen baino gehiago, *cursus* delakoaren arazoa gainditzeko laguntza suertatu ziren planteamendu erretorikoko testua gauzatzearakoan, eta, aldi berean, bide konkretu batzuetara eramán zuten idazle erretorikoa: testuaren ezaugarri fonon-eritmikoak³⁷ aragotzera eta nabarmentzera, eta erretorikak eskaini "ahozko" baliabideak³⁸ hobestera. Horietako zenbaitzuk (isokolonak, homofoniak,...) egitura erritmiko berezia eskainiko diote Axularren berbaldiari, luzeraneurtua eta +doinuduna hein handi batean.

3.2.- Prosaren erritmoa

Maiz aitorturiko egia da prosak erakusten duen erritmoa haren egituraketarako dituen baliabideei esker lortzen duela (Kaysar 1992, 346). Poesian ez bezala, prosan nekez gertatu ohi da aurretik prestatuturiko ereduaren barnean idaztea, hau da, hitzak, autoreak alde aurretik buru-egzpainetan darabilen musika edo erritmo mota zehatz bati egokitzea. Horrexegatik, baliabideak ere bestelakoak ohi dira, batzuei besteei baino garrantzi gehiago emango zaizkizkiz, autorearen aukeraren eta hizkuntza bakoitzaren senaren arabera.

Axularren kasuan, obraren erritmo nagusia gaiak, argumentazio motak eta prediku-egituraketak eskainiko dute bereziki. Jakina, horretan ezin bazter daiteke autoreak egiten duen "hautaketa" erretorikoa, aurreko faktoreekin bat dagiena, eta ohiko baliabide fonon-eritmikoak.

Oro har, bi izango dira Axularren prosak erakutsiko dituen erritmo motak: batetik, Gero-n garatzen den argumentazioaren eredu inductiboarekin bat datorren erritmoa eta, bestetik, predikazioaren helburua den *movere* delakoarekin lotua dagoen erritmo hunkikorra.

Orri kopuru eskergagatik bakarrik ez bada ere, Axularren prosan antzematen den erritmo nagusia *argumentatzaille* deiturikoa

(37) "Dos son la cosas que halagan los oídos: el sonido y el número (edo, greziarren hitzetan, *rhitmo* delakoa) [...] Han de elegirse palabras bien sonantes, pero no buscadas con exquisito esmero como los poetas, sino tomadas del habla comun" (Ciceron, *El Orador*, 369 or.)

(38) "Ahozko" diogunean ez genuke ahaztu nahi "ahozkotasunak" "herri-kultura"-tzat hartu izan den fenomenoarekin oraindik mende haizetan zuen lotura hautsi ezina (ik. Burke 1991). Ildo honetatik, "herri izaera" horrek ere erakutsiko du zenbait baliabideren aukeraketan eragina.

izango da. Horren arabera, konparazioen bidezko "arrazonamendua" erabiliko da ideien garapenerako.

Horrelakoetan, jakina, periodoen egituraketa da formalki islatzen dena, protasi eta apodosiaren oinarritzko eskemaren gainean eratua. Villasantek zioen bezala, "el período a base de oración principal y subordinadas, procedimiento típicamente indoeuropeo, está plenamente logrado en Axular" (Villasante 1979, 80).

Oro har, atal edo menbru kopuru desberdina egon daiteke batean zein bestean, eta, gainera, barneko adarrezaketarik ere gerta daiteke (plurimenbrazioak sortuz).

Nolanahi ere, elementuak ez dira bizpahiru atal edo kola izatetik igarotzen, normalean konparazio, baldintza edota denborazko perpausen egitura bikoitzaren arabera:

"Ikusten duzunean bere mende guztian gaixto izatu den bat eritu denean, eta ia hiltzera etsitu duenean, hasten dela batari eta bertzeari barkhamendu eskatzen, beharrei bere haziendaren partitzen, eta hats-beherapen handi batzuekin, begiak zerura iraulirik, lainkoari gomendatzen, ezteazula ez hartatik pentsa, segur duela halakoak bere salbamendua" (207 or.)

"Nola harri bati, edo sentimendurik ezten bertze gauza bati, kolpeka darauntsanak, egiten baitio bere buruari kalte gehiago, eta hartan probetxu gabe unhatzen eta zathitzen baita: hala antsiarik ezten bati edo konturik egiten eztenari bere maliziaz darauntsanak ere, emaiten dio bere buruari gaitz gehiago" (297)

"Baldin enzuten ezpanazue, eta ene manamendu guztiak konplitzen ezpaitutzue, iakizue ezen, nehoren peril gabe eta nehor iarraiki gabe, emanen diozuela ihesari, eta ikhara handi bat eginen zaitzuela" (433-434 or.)

"Eta baldin oraiño, pena heken nehoiz akhabatzeko, arintzeko, laburtzeko edo gutitzeko esperantzarik baliz ere: badirudi bali-zatekeiela zenbait konsolamendu" (596 or.).

Halaz ere, ez dira faltako barneko adarrezaketa modukoak garatuko dutenak, plurimenbrazioak sortuz eta, ondorioz, egitura sintaktikoak berak aberastuz:

"Zeren nola baitira eritasun batzuk, hain handiak, gorputz guztia flakatur, benzutua, eta ezindua ibentzen dutenak, eta eriarri

hain iauntzen zaitzanak, non bere izanez, eta egitez ezpaitute erremediorik, ezpaitira sendakizun; hala ostinatuaren, gogortuaren, itsutuaren, eta ezansiatuaren bekhatua, eta eritasuna ere hain da handia, non berenez ezpaita sendakizun, eta ez barkhakizun" (99 or.)

"Baldin obra miserikordiazkoak, nola baitira probeen faboratzea, biluzin bezitzea, gose, eta egarri denari, iatera, eta edatera emaita, bat bederak berak bere eskuz, bizi dela, irabazi handirik egitekotz, egin behar baditu: zenbatenez berak bere eskuz ondokoetara utzi gabe, egin beharkoitu obra obligazinozkoak, iustiziazkoak, eta konzientziatzor dituenak?" (241-242 or.)

Hain da gauza hatsa, likitsa, higuia eta nardagarria, or baten bere okha eginaren eta ahotik egotziaren berriz iretsten ikhustea, non baldin Spiritu Sainduak berak usatu ezpalu konparazino hunez, ezpainintzen ni aiphatzera ere ausartuko (471 or.)

Bada nola bere nabusiari kontuak ongi eman nahi derautzan muthila, ezpaita urthearen bururaino, kontuak ikhusi gabe, eta bere nabusiarekin mintzatu gabe egoiten; hala guk ere, baldin geure arimako kontuak eman nahi baditugu ongi, eta zorrak pagatu, eztugu urthe guztian, garizumaraino, kofesatu gabe egon behar. (545-546 or.)

Sarri askotan nabarmenkiro erabiliko da paralelismoa periodoen barnean, mugimendu erritmikoa biziki areagotuz. Anafora da, zalantzarik gabe, paralelismo formulen artean gehien erabiltzen diren baliabideetariko bat:

"Begirantzue orduan zabartzetik, nagitzetik eta ezantsiatzetik, zeren orduan da mena, orduan da mina, orduan da azken adina eta peril guztien gaineko perila" (188 or.; letrakera etzana gurea da).

Elementu anaforiko berberarekin jarraituz, garbi ikusten da periodo naturalen mugak gainditurik gera daitezkeela zenbaitetan:

"Herioa hurbiltzen zaitzunean, nola athaka hertsian, eta pausu gaitzean iragan behar baituzu: eta bitarteko doloreak ere handiak baitira, orduan zeure onez kontu guti egiten duzu: zeren handiagoak ahantzarazitzen baiterauzkitzu. Orduan zeure ondokoei, eta han presentean edireiten direnei, zer ere nahi baitute, eta nola behar dela ikhusiko baitute, hala dagitela utzten derauezu. Hain nekez eta penaz bildu zinituen onak eta onhasunak, eta hain zuhurtki eta maiteki begiratzen zinituenak

gero, hain laxoki eta antsikabeki largatzeintuzu: lehen zein hertsia eta itxekin baitzinen, gero hain franko eta liberal egiten zara. Orduan nork zer erraiten baiteratzu, hura laudatzen duzu: eta anhitzetan ere, zer erraiten duzun eztakizula, baietz erraiten duzu" (238 or.; letrakera etzana gurea da).

Honekin guztiarekin batera, azpimarratzekoa da honelako periodoak eratzeko orduan Axularrek erakusten duen orekaren zentzu klasikoa baina berezia euskal literaturan, ondoko adibide honetan ikus daitekeen bezala. Izan ere, konparazio suertatuko denaren lehen partearen hiru atalak hedatuz joango dira motzenezetik luzenera, tentsio erritmikoa sortzen joango bailiren:

"Arrai-a *alba denean,*
 bazkari datxekanean,
 eta
 bere ustez hobekienik dagoenean atrapatzen du arrantzaleak,
eta bai
hegatzina ere ihiztariak" (60 or.; letrakera etzana gurea da).

Atal paraleloen luzerak berak markatzen du konparazioaren bidezko tentsioa. Gero, bigarren partean, konparatua izan denaren egoera egitura sintaktiko paraleloetan ere burutuko da, baina atalen luzera, aurrekoetan ez bezala, luzenetik motzenera joango delarik, periodoa poliki-poliki ahulduz eta erremediorik gabe garatuko bailitzen:

"Hala atrapatzen du bada bekhatorea ere heriotzeak
 bere bekkatuei bere gogarenik datxetenean,
 gozokienik alba zaienean,
 eta
 gutien uste duenean" (60 or.; letrakera etzana gurea da)

Formula erritmiko horrez gainera, *ecclesiastica consuetudo* delakoak ohiko zuen mugimendu "latza" deitutakoa izango da Axularren prosan atzemango den dinamika mota, arritmiko samarra baino benetan sarkorra, hunkikorra eta pertsuasiboa.

Predikazio kristauaren bitartez eratutako estilo solte honek Axularren obran zehar presentzia nabarmena izango du kapitulu-taketako une konkretuetan, hala nola exhortazioetan eta irakurleari zuzendutako pasarteetan. Ezaugarri gisa enumerazioak, pilaketak, paralelismoak eta antitesiak agertuko ditu. Ez dira faltako

irakurlea inplikatzeko galdera eta harridurazko formulak ere. Erritmo bortitza izatera iristen den mugimendu honetan, gehiago azpimarratuko da ideien indarra, prosaren oreka baino, ondorio gisa dinamika bizia agertuko delarik.

Hona hemen pare bat adibide adierazgarri.³⁹

“Zer da haur?
Non da zentzua?
Non da akhordua?
Zer egin da adimendua?
Zeure salbamendua, nahbat dihoatzun gauza, sekulakotzat ongi edo gaizki izaita, iben dezazula benturan?
Eztuzu pensatzen bentura horrek, benturaz, bentura gaixtoa emenen deratzula?
Eta nork bere duen guztiaren benturatzea, erhokeria handia dela? (73 or.)

“Zer egin gogo duzu bada?
Zertan pensatzen duzu?
Zeren begira zaude?
Zahartzearen?
Han zara?
Ephearen?
Konplitu da.
Konpli ezazu bada zuk ere, zeure hitza eta promesa, zahar zindezñeko eman zenduena” (193 or.)

Āxularren prosa, laburbilduz, erretorika klasikoaren elementu periodikoa erabat galdu gabe duen estiloa eta predikazio kristauaren ezaugarri den eredu aritmiko-erotiboa uztartze ahaleginaren fruitua dela esan genezake, nahiz eta, egia da, bide erretoriko klasikoetatik etenik gabe aldentzen eta, aldi berean, finkatzen doan saio bezala ere planteatu daitekeen, prosak erakusten dituen baliabide estilistiko “herritarrak” (paralelismoak, antitesiak, hoskidetasunak, aliterazioak, etab.) horren lekuko hobezina direlarik. Eta hori guztia, —eta hemen da Āxularren originaltasunetako bat!— ia idatzizko tradizioz ez duen hizkuntza batean.

3.3.- Egitura sintaktikoak

Oro har, egitura sintaktikoak prosan atzematen den erritmoarekin tinko lotuta joan ohi dira, erritmoaren erantzukizunaren al-

(39) Egitura garbiago ikus dadin, jatorrizko testuan ez bezala emango dugu puntuaketa mota.

derdi garrantzitsua, finean, egitura sintaktikoek berek baitaramate berekin;⁴⁰ eta normalean —ezin zen eta beste modu batean izan— Āxularrek lortu nahi dituen xede eta efektuen menpe azalduko dira.

Hori dela eta, obraren planteamendu argumentatzaileak forma periodikoen erabilera ziurtatuko du, oinarrizko eskema —protasia edo osagai tentsio sortaileak eta apodosia edo tentsioaren bukaera— modu desberdinetan emango delarik. Egitura sintaktiko erabilienak kausazkoak eta konparatiboak⁴¹ diren arren, bestelakoak ere agertuko dira ideien eta argumentuen garapenean berrera.

Baina, edozein modutan, testuan zehar juntaduren eta mendeko perpausen nagusitasuna ia erabatekoa bada ere, testuaren erritmoa dela eta, ohargarri deritzogu lotura asindetikoaz baliatzen den alborakuntza edo justaposizio egituraren presentziari, paralelismoak areagotuko duen egiturarenari hain zuzen. Ondokoen estilo hautsi modukoak izango dira horietako gehienak:

“Ordea eneak dira faltak, enea da hobena” (3-4 or.)

“Maingu da, oiñak ditu eri, gogoa erbal eta flako” (48 or.)

“Garzelean sarzen zaituztenean, sarthu berri hartan, usna on duzu, kiratsa aditzen duzu, erraiak nahasten zaizkizu, sentikor zara” (91-92 or.)

“Bekhatu bat zaizen eztuena minbera da, sentikor da, beldur da, ezin sosega daiteke” [...]” (106 or.)

“[...] sendoenak edo anzatsuenak garaitzen du bertzea, bere merneratzen du, azpiratzen du, lurrera egotzen du, ezpatatz iragaitera darama” (205 or.)

Mota honetakoak izango dira, halaber, testuaren kutsu antitetikoa areagotzeko erabiliko diren sententzia modukoak ere:

(40) Ildo horretatik zihoazen Zizeronen hitzak ere: “Hay ciertas formas de estilo que inevitablemente traen el ritmo consigo. Así las comparaciones y las antitesis. Todo esto ofrece variedad de recursos, para no terminar siempre del mismo modo” (Ciceron, *El Orador*, 383).

(41) Granadako Luisek zioen bezala, “sirven corrientemente para semejantes períodos las conjunciones [...] comparativas: “así, así como, al modo que, etc.,” porque donde median estas partículas no se perficiona el sentido de la oracion, hasta el fin de ella, lo cual es propio de este período en que hablamos redondamente” (Granada, *Retórica*, 598b).

"Gaiñak, pikaiñak eta hautuak bertzeren, hondarrak eta ar-
buiok Iainkoaren" (181 or.)

Esan beharrik ez dago: lotura hipotaktikoak eta parataktikoak
izango dira testuan maizen baliatuko direnak, lehenengoak ho-
betsirik gertatuko badira ere. Horren arrazoia, jakina, testuaren
izaeran bertan letzake:

"La construcción hipotética es la construcción argumentativa
por excelencia [...]. La hipotaxis establece unos límites, signifi-
ca adoptar una posición. Ordena al lector, le obliga a ver cier-
tas relaciones, reduce las interpretaciones que podría tener en
consideración, se inspira en el razonamiento jurídico bien
construido" (Perelman eta Olbrechts-Tyteca 1989, 254 or.).

3.3.1.- Egitura parataktikoak

Lotura parataktikoaren bidez buruturiko juntaduren artean
bada bat pasarte narratiboetan, hau da, esanplu eta adibideene-
tan batik bat, erabilera oso nabarmena izango duena. Ahozko
teknika narratiboetatik hurbil, "eta" emendiozko juntagailuarekin
koordinatutako egiturak izango dira hedatuenak:

"Eta hetan travailla arazitzen zituen faraonek bere azpiko ien-
de hek, seiñalaturik bat bederari, bere eguneko lana eta sailla.

Eta eskuaren ibentzea bera asko bazuketen ere, ordea, lanha-
besak, tresnak, eta obraren egiteko gai guztiak ere, berek bil-
hatu eta hornitu behar zituzten.

Eta halarik ere, ezin ausart zitezkeien arrenkuratzera, halako
moldez ezen [...]

Eta halatan aitzinerat kargatuago zituen, lana berretu zerauen.

Eta hura guztia egiten zuen, baldin bat ere astirik bazuten, edo
alfer bazeuden, handik zerbait ethor zekion gogan beharrez eta
beldurrez" (26-27 or.; letrakera etzana gurea da).

"Hartu zuen ainguru hark gizon baten iduria
eta ioan zen mendietako saindu hetarik batengana,
eta eskutik harturik, eraman zuen oihanean barrena,
eta han erakutsi zeraukan gizon bat, hari zela egur egiten.
Eta zama bat eginik, lothu zuenean, hasi zen enseiatzen ea ia-
san ahal zezakeienz" (84 or.; letrakera etzana gurea da).

"Eta orduan hek guztiak infernura ziren.
Eta orai ere infernuratzen dira giristino ezitrenak.

Eta beldur naiz giristinoetarik ere, gehienek, bide hura hartzen
duten.

Eta erraiten denean anhitz direla deituak, eta gutiak hauta-
tuka, giristinoez ere orobat aditzen den" (141 or.; letrakera etza-
na gurea da).

Egitura polisindetiko hauek berbaldiari eskaintzen dioten
erritmo motari dagokionez, agerian dago konfigurazio anaforikoa-
ren kasu konkretuak baino ez direla.

Bestalde, testuaren argumentazio mota antitetikoa biziki
areagoturik geratuko da juntagailu aurkariekin eratutako junta-
duretan.⁴² Horietako batzuk baino ez aipatzearen (letrakera etza-
na gurea da):

"Neure iaun maitea, ioan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik,
eta ez bihotzetik" (3 or.)

"Hunetakotzat, egia hunen frogatzeko, anhitz exenplo ediren
ahal diteke, baiña nik orai presentean ez tut bat baizen ekharri-
ko" (221 or.)

"Hargatik erraiten zuen Iondone Paulok, etzebillala behin ere
triste, triste bezala bai, baiña bethi alegera" (440b or.)

"Presuna ederrak, gorputza bere eskuko eta ongi egina duenak,
eztu kanpoko edergarriren beharrik, zeren bera baita bere bai-
than eder asko. Baiña itsusiak, marketsak, behar du anhitz es-
talki, anhitz bernizadura eta aphaindura, eta hekin guztiekin
ere, etxean legoke ederkienik" (513 or.)

Ikusten denez, parataxiaren erabilpenarekin askatasun
gehiago eskaini nahi zaio irakurleari, ez dirudi inolako ikuspuntu
finkorik ezarri nahi zaionik, errealitatearen objektibotasun eraba-
tekoa bilatuko balu bezala jokatzeko da.

3.3.2.- Egitura hipotaktikoak

Menderakuntzari dagokionez, Axularrek era guztietako egitu-
rak darabiltza. Alabaina, gorago adierazitako argumentazio gara-
penaren ildotik jarraituz, kausazko egiturak eta konparazioak
ahalbidetzen dituztenak nabarmendu beharke lirarteke batik bat.
Eta bestelako egiturek prosaren erritmo erretorikoan ere garrantzi

(42) Ezaguna denez, juntagailu honek maizkara ahalbidetzen du ezabaketa
edo elipsi fenomenorik bigarren perpausaren osagaien artean.

handia duten arren, argumentazioaren ikuspuntutik ez dira ondo-ko hauek bezain emankorrak.

3.3.2.1.- Kausazkoak

"Zeren" lokailuaren bidez osatutako egitura kausalak dira maizenik agertzen direnak esku artean dugun liburuan zehar. Izan ere, "zeren" partikularen erabilera etengabekoa da Gero-n, inoiz kapitulu berean 45 aldiz azaltzera iristen delarik (XV. kap.).

Esan beharrik ez dago, kausazko perpausen maiztasun honek testuaren izaera erakusten du modu nabarmenean, hots, zerbait baieztatu edo adierazi ondoren, azalpena edo arrazoa izango da Axularrek testuratuko duena. Adibide argigarriak izan daitezke honako hauek:

"Bat bederak behar du konbertitu eta egin laster Iainkoagana, ahala duenean. Zeren ahala duenean, nahia ez-tuenak, benturaz gero, nahia duenean, ez-tu ahala izanen: behintzat iartzen bedere bada, ez izaiteko perilean.

Beraz hunelatan lehen behar da prestatu. Zeren gaitz izanen da, heriotzeko orenean, eritasunez eta oiñhazez kargatua zaudenean, penitentzia egitea, behar den fintasunarekin eta berotasunarekin Iainkoari gomendatzea. Zeren orduan, bertzeak bertze direla, eritasunak berak, emanen baiteratzu egitekorik asko" (202 or.; letrakera etzana gurea da).

Hurbil dagote Iainkoa zinez eta egiaz gomendatzen eta fabore eskatzen zaizkon guztiei. Eta nahi du eska gakitzen [...]. Eta orobat da noiznahi den, gauaren erdian ere, eskatzea. Zeren Iainkoa baihan ezta ez orenik, eta ez aldarte gaitzik, munduko iendetan ohi den bezala. Haren baihan muga guztiak eta oren guztiak dira bat, bethi da nehor ongi ethorria. Beraz hunelatan zintki eta fintki, maiz eta lehiatuki, behar gatzaitza azken fineko iraupenaren eta perseberatzeko donuaren eskatu: eta hunetan geure ahal guztiaz permatu eta bulharka iarri. Zeren azken fineko perseberantzia da gakhoa, hura da gora behera guztia, hartan dago garcita eta biktoria. Hura gabe leheneko obra onek deus guti balio dute. Zeren iraganak iragan, azken finean nolako garen behatzen du Iainkoak: eta orduan edireiten gaituen arauaz, emaiten deraku sekulako zorthea, ona edo gaixtoa.

Eta ontasunean iraute haur, perseberatzea, oraidanik behar da hartu eta eduki, eta ez geroko esperantzan utzi eta largatu. Zeren azken fineko aitzin hartan irauten eta perseberatzen due-

nak, perseberatzen ohi du komunzki azken finean berean ere" (459-460 or.; letrakera etzana gurea da).

Egitura kausal hauetan periodoak ez dira beti multzo autonomo gisa atzematen, zenbaitetan erabat itxita ez baileuden ager baitaitezke, ondokoekin lotura egiteko gertu, finean. Esan beharrik ez dago, arrazoiak argumentazioan bilatu behar dira, azalpenak etengabe emateko beharrean hain zuzen:

"Ezta gaitz ihardesten. Zeren bataz, lehen erran den bezala, orduan eritasunak berak, bere gorputzeko gaitzak, emaiten baitio bat bederari egitekorik asko: eta berriz bertzea zeren peril baita orduko orhoitzea, orhoitzen bada ere, ez orhoitzea bezala, beldurrezkoa, edo borxazkoa izanen den, eta ez behar bezalako. Zeren San Agustinek dioen bezala: [...] Bizi deñño Iainkoaz ahantzirik egon denak, merezi du, berari ere hiltzerakoan, ahantz dakion bere burua, eta orhoitzen bada ere, orhoitze hura, eztakion deus balia. Eta iduri ere badu etzaitkala deus baliatzen. Zeren komunzki halakoa, eritasunetik eskapatzen denean, leheneko bekhatueta bihurtzen ohi da" (204 or.) (gurea da letrakera etzana).

Kausazko egituren erabilera hau, beraz, argumentatze moduak bideratua da: zerbait baieztatu ondoren, baieztatze haren arrazoa eman beharra zegoen, eta, horrela, autoreak askiesten zuten arte.

3.3.2.2.- Konparaziozkoak

Argumentatzeko bezainbeste, formula sintaktiko honek aplikatzeko funtzio nabarmena hartzen du Axularren Gero-n. Baina horrez gainera, konparazioak elementu praktiko eta argigarria eskaintzen dio argumentazioari, haren bidez irakurleak ulerterrazago duen mundu errealean uztar dezake planteamendu erlijiosoaren mezua.

Formalki konparazioetarako formulak asko izan badaitezke ere,⁴³ Axularrek gehien erabiliko duen eredu konfigurazio lu-

(43) Egungo gramatikekin dagoen aldeaz ohartuta bagaude ere, Erretorika klasikoan erabili kontzeptuak eta terminologia direla eta, egokiago iritzi izan diogu atal honetako zenbait elementu Lafitteren *Grammaire Basque* izenekoaren arabera izendatzeari. "Propositions comparatives" bezala agertzen direnak ditugu horietako batzuk.

zekoa gertatuko da, batik bat "Nola hala..." formularekin osatua. Horrez gainera, bada bestelakorik ere.

Formulazio laburreko konparazioen artean, "bezayla",⁴⁴ "pare", "paretsu",⁴⁵ ...ereduekin osatutakoak leudeke. Normalean, bestelako garapenik ere eraman ohi dute ondoren.

Konfigurazio laburrekoak gertatuko dira baita ere "Hala... nola" bezalakoak:

hala eskiribatzea, nola minzatzea (18), hala bata, nola bertzea (49), hala onean nola gaixtoan (90), hala onekin nola gaixtoekin (120), hala Davitek nola Susanak (146), hala zahartzean nola gaztean (166), Hala borondatezko obrak nola obligazinozkoak berak (247), hala mihiaz eta minzatzeaz, nola ianaz eta edanaz (396),...

Laburtasun hori gaindituz, halere, inoiz agertuko dira joku erretoriko gehiago eskaintzen duten konfigurazioak ere:

"Zeren emazte ezkondua ez du deusek ere hala giharran ukitzen, krozkari erazutzen, eta ez bere tentutik eta pazientziatik atheratzen, nola bere senharra bertzerekin diabilkola iakiteak" (358-359).

Edozein gisaz, "Nola... hala" moduko eredu luzeari jarraikitzen zaizkion konparaziozkoak dira liburuan zehar zinez agortezin diruditenak (adibide motzena, dena den, 214. orrialdean dago: "nola bizi hala hil"):

"Nola baldin gizon bati, erraiten dituen hitz guztietan nehor kontra balekio, eta erran baliazote; «etzaitugu sinhesten, ekhartu zenbait lekhuko», desohore eman bailliazoite. Hala hitz guztiaz iuramentu egiten duenak: eta iuramentuez bere erranak frogatu nahi dituenak ere, emaiten dio bere buruari desohore. Zeren ikhusirik[...]» (264-265)

Nola gorputzeko medikuek, anhitz midizina eta erremedio bilhatu baitute eta ediren, gorputzeko eritasunen sendatzeko: hala arimako medikuek ere, zer den kolera, eta kolerearen ondorena dakitenek, zein baita arimako eritasuna, bilhatu dute, eta

(44) "zeren hek azala eta lorea bezala baitira" (20), "usatu behar da iuramentuaz, purgaz bezala" (255), "erho batek bezala" (280),...

(45) "beirakiaren pare gara" (60), "uraren pare gara" (61), "deabruaren paretsu egiten da" (98), "hillaren pare egiten da" (110), "suaren pare da kolera", (285), "emaztetako bekhaturia izurriaren pare da" (398),...

eman anhitz abisu, eta erremedio, arimako eritasun hunen sendatzeko, kolera pitzen duen suaren hiltzeko, eta bai pitzetetik, eta iratxekizetik ere begiratzeko (285-286)

Beraz nola, baldin bazendu anaia bat erhoa, eta adimendutik iauzia, eta hark anhitz gaizki egin, eta erran baliazazu, eta bere buruari ere zenbait kolpe gaixto eman baliazazu, eta bere baitzendeuke zeure anaia haren kalteaz, eta haren hala izaiteaz, egiten eta erraiten derauzkitzun bide gabe guztiez baiño; hala halaber behar duzu izan damuago zure etsai kolera erazirik dagoen hark bere buruari egiten derautzan kaltez, zuri egiten derauzkitzunez baiño (309-310)

Gorago adierazi bezala, eredu argumentatzailearekin ongien ezkontzen diren konparazioak izango dira hauek. Horrela, gai aszetikoaren lehorra irakurlearen eguneroko errealitate biziarekin uztartzeko eta, beronen bidez, zailtasunak eta argitzeko erabiliko dira gehienetan:

Nola ardia otsoaren ikhustez latzen, larritzen, asaldatzen, izitzen eta ikharatzen baita: hala egiten gara gu ere etsaiarekin batzeaz eta inkontrateaz (271)

Nola ikhaz biziak elkargatzen dituztunean, sua pitzen eta egiten baitute: hala etsaia baitan ere, egiten derautzatzun ongiek eta zerbitzuek pitzen dute eta egiten amorioaren sua, bakea, adiskidetasuna (294)

Eta nola anhitzetan ere, aita batek bere semea zehatu duenean, zathitzen baitu zigorra eta egotzen sura: hala zure etsaia, zure zehatzaillea, eta penatzailea ere zathituko du lainkoak, eta azkenean egotziko ifernuko sura (333).

Eredu honen emankortasuna forma desberdinetan antzeman daiteke testuan zehar: "nola ... halatan", "nola ... orduan", "nola ... handik", etab. (ondoko adibideotako azpimarrak gureak dira):

Nola bekhaturaren arimatik kentzeko eta atheratzeko, bi gauza behar baitira: bata lainkoaren aldetik, haren garazia eta faborea, eta bertzea guretik, gure nahia eta borondatea, eta gauza hau guztiok, are gure aldetik behar direnak ere, prinzipalki lainkoak egiten baititu: *halatan* lainkoak bere garaziaren emaita eta gure garazia haren errebitzeko, eta harekin batean bekhaturaren kentzeko prestatzea ere, egin ditezke laburki, heriotzeko azken artikuluan (198-199)

Herioa hurbiltzen zaitzunean, *nola* athaka hertsian, eta pausu gaitzean iragan behar baituzu: eta bitarteko doloreak ere handiak baitira, *orduan* zeure onez kontu guti egiten duzu: zeren handiagoak ahantzazkitzen baiterauzkitzu. Orduan zeure ondokoei, eta han presentean edireiten direnei, zer ere nahi baitute, eta *nola* behar dela ikhusiko baitute, hala dagitela utzten derauezu. Hain nekez eta penaz bildu zinituen onak eta onhasunak, eta hain zuhurtki eta maiteki begiratzen zinituenak gero, hain laxoki eta antsikabeki largatzeintuzu: lehen zein hertsia eta itxekin baitzinen, gero hain franko eta liberal egiten zara. *Orduan* norik zer erraiten baiteratza, hura laudatzen duzu: eta anhitzetan ere, zer erraiten duzun eztaizula, baietz erraiten duzu. (238)

Nola gure lehenbiziko aita hark, gure naturaleza haur, bere behatuaz narriatu, arrazatu, eta eritokitu baitzuen, *handik* gara hain arrenkuratsu, inzirinatsu, eta on behar. *Handik* gara, ontasunera baiño gaixtatasunera eroriagoak, isuriagoak eta emanagoak. *Handik* dugu adimenduan itsutasuna, borondatean malizia eta memoria flakotasuna. *Handik* heldu da halaber, gezur erraitea, elkharren ez sinhestea, eta fidantzia gabe, bethi gogan behartsu ibiltzea (250).

Funtzionalki, konparazio mota hauetako asko gorago aipatu argumentazio "bipertita" izenekoaren osagaia den "zeren" esplikatio-kausalarren ondoren joan ohi da:

Zeren *nola* baitira eritasun batzuk, hain handiak, gorputz guztia flakotua, benzutua, eta ezindua ibentzen dutenak, eta eriarri hain iauntzen zaitzanak, non bere izanez, eta egitez ezpaitute erremediorik, ezpaitira sendakizun; hala ostinatuaren, gogortuaren, itsutuaren, eta ezansiatuaren bekhataua, eta eritasuna ere hain da handia, non berenez ezpaita sendakizun, eta ez barkhakizun (99)

Zeren *nola* ohoiñak desiratzen baitu gau ilhuna eta haizetsua ebasteko. Otsoak denbora gaitza, uritsuak, eta igorziritsuak, artaldeari oldartzeko: eta arranzaleak ur uherra arraiñaren atzemaiteko: hala deabruak ere, ohoin finak, otso goseak, eta arrantzale iakinsunak bezala, bilhatzeintu eta bere gaixtake-rien egiteko, zelataturik edukitzeintu, koleraren, haserreduaren eta diferentzien ilhunbeak, tormentak, uherdurak, eta okhasinoak. (283-284)

Zeren *nola* mindegian bir landatzeko landareak sortzen, eta hazten baitira, hala iam edanean ere, haragiaren plazer hartzeko gutziak, orhoitzapenak, eta kilikadurak pitzen eta egiten dira (409)

3.4.- Kadentziak

Lehenago ere adierazia dugu fenomeno erritmikoa ezin dela alderdi semantikotik bereiztu, honek bideratzen baitu neurri handi batean testu guztiaren dinamika.

Axularren prosaren kasuan planteamendu erritmikoak lotura hautsiezina du kontatzen denarekin. Mezua, oro har, era askotara errepikatzen da, eta pasarte gehienetan mailuaren funtzioa betetzen du irakurle-entzuleen bihotzen gogortasuna apur dadin, bigun dadin. Mezu errepikakortasun hori bera areagoturik edota apaldurik —eta ez da hau gure kasua—⁴⁶ agertuko da prosari eskaintzen zaion erritmoaren arabera.

Faktore erritmiko horretan, dena den, garrantzi erabakiorra izango du periodo eta esaldien bukaera motak. *Nola* bukatzen den testu segmentua, horren arabera izango da irakurleak (edota entzuleak) kate mintzatuaren linealtasun horretatik jasoko duen azken inpresioa, besterik ez dagoenean ere, adimenean ongien iltzaturik geratzen dena hain zuzen.

Esaldi edo periodo bukaera horiek, klasula izeneko horiek alegia, Kayser-ek idazten zuen bezala, "no las inventaron los antiguos, ni se enseñaron y usaron a través de los siglos simplemente en atención a ellos. Por el contrario, son soluciones óptimas —sólo "a posteriori" aceptadas dogmáticamente— para determinadas empresas oratorias, y siempre pueden surgir de nuevo con espontaneidad, sin imitación consciente" (Kayser 1992, 348; azpimarrak gureak dira).

Garbi dago, beraz, idazle predikariaren eginkizunean haren prestakuntzak, erabilitako hizkuntzak, beratu bizitzeko moduak eta, finean, sena estilistikoak berak moldatzen dutela prosaren erritmoa oro har, eta, klausulei dagokienez, "soluzio hobezin" konkretuen bidea.

Axularren soluzioa paralelismoan, luzapen kuantitatiboan (unitate lexikoena edota silabena) eta similikadentzian datza nagusiki, beroriek izango baititu ezaugarri nagusi.⁴⁷

(46) Jakina, hemendik ezin ondoriozta liteke erritmo horren premia genero guztietarako, are gutxiago narrazioan oinarritzen direnetarako, baina prosa erlijiosoaren esparruko genero suasioan egoki baino egokiagoa da. Batetik, mailuaren etengabeko danbadak dakartzalako barnera, baina bestetik, eta hau ere ahaztu ezinezko elementua da, prosa erritmiko horrek mezuen oroitzapen errazera-ko bideak eskain ditzakeelako.

(47) Ez ditugu hona ekarriko erretorika klasikoa zeharo araututa zeuden bes-telako faktoreak. Horietako bat, esaterako, Kintilianok dakarrena dugu: "Cosa be-lako faktoreak. Horietako bat, esaterako, Kintilianok dakarrena dugu: "Cosa be-

Bukaeretako luzapenaren soluzioa oso lotuta dago Axularrek predikari bezala bukaeratzat ulertzen duenarekin. Horrela, eten-keta baten aurrean, predikazioan berbaldiak erraz asko eskatuko duen edozein etenketaren aurrean alegia (periodo, perpaus edota esaldien bukaeran), urdazubiarrak erritmoa pausatzeke joera erakutsiko du, pentsamendua lasaituz joango bailitzen.

Teknikoki pausatze hori paralelismoen bitartez burutuko du gehienetan, betiere paralelismoaren azken osagaia silabikoki luzeena den hitzarekin edota kolonarekin bukatuko duelarik (aditz laguntzaileak ere badu luzapen horretan tokirik, bukaerarako utz baitezake). Areago, grafikoki jarritz gero, nolabaiteko aurreratze kuantitatiboa ematen dela ikusiko genuke (lehenengo hitzak edota unitateak motzagoak bukaerakoak baino):

Paga bezate beraz	iragan duten	aisia, eta alferkeria, presenteko	penaz eta trabailuaz,
	leheneko	asea eta soberania, oraiko	goseaz eta eskasiaz (44 or.)
Nolatan	zahartzean hain denbora laburrean eta adin	flakoan eta erbalean,	pagatuko eta satisfatuko du,
		hanbat bekhaturen	zorra eta obligazinoa? (183)

Jakina, gerta daiteke elementu kuantitatiboa gradazio logiko edota denborazkoarekin bat ez etortzea (zahartzarora gaztaroaren

Ilísima es cerrar el sentido de la oración con el verbo si lo permite la composición, porque en los verbos está la fuerza del razonamiento" (Quintiliano, 9, III, 121 or.). Euskararen senak, zer esanik ez dago, errazki onartuko duen formulazioa da honako hau. Adibideak ere eurrez aurki daitezke Gero-n.

ondotik dator, esaterako). Horrelakoetan halabeharrez erabakitzen du Axularrek elementu logikoaren alde:

Eztezazula pentsa, eztakizula iduri, baldin bizi zareño	sendo eta osasunarekin zabiltzaiño,	ezkerrerat	makhurtua eta alderditua bazaude,
eritasunean eta heriotzean	eskuinerat	iarriko eta xutxenduko zarela (214 or.)	

Pasarte narratiboetan ere, pasartearen erdian eten-keta beharra denean hain zuzen, berehala nabarituko ditu irakurleak pausatze desberdinen "abisuak":

Eta gero handitu zirenean eraman zituen biak treilla batetan Lazedemoniako iende heken aitzinera eta han laxatu eta largatu zituen, eta largatzearekin batean, egotzi zerauzten bere aitzinera, erbi bat eta haragi puska bat(87)
--

Berdintsu jokatu du bestelako pasarteetan ere, ondoko orri-tik jasotako adibide honetan ikusten denez:

Denbora luzeaz bekhatutan egoiteaz eta usatzeaz, bertze kalterik ethor ezpaledi ere, pleguaren eta aztura gaixtoaren hartzea baizen ere, hura bera behar lizateke asko, bekhatutan pausatzetik begiratzeko, eta lehen baiño lehen bide onean iben arazitzeke (88 or.).

Edozein modutan, Axularren jokamolde orokor horrek badu salbuespen baino gehiago, erritmo orekatzaileak izan daitezkeen aldakiak. Horietako bat da ondoko adibidean ikusten dena:

Arraiña	alha denean, bazkari datzekanean eta bere ustez hobekienik dagoenean,	atrapatzen du arrantzaleak,
eta bai hegaztina ere ihiztariak Hala atrapatzen du bada bekhatorea ere heriotzeak		bere gogarenik datzetenean, gozokienik alha zaienean, eta gutien uste duenean (60 or.).

Ispilu moduko paralelismo hirukoitza erakusten duen adibide honetan⁴⁸ azpimarragarria da idazleak gogoan izan duen faktore orekatzailea. Horrela, hasiera emateko, perpaus zirkustantzialetan dagozkien elementu motzenetatik luzeenetara abiatzen da lehen-dabizi, gero, konparazioaren bigarren unean alderantzizko prozesuari ekingo diolarik, hots, perpaus luzeenetik motzenera, pentsamendua bukatuaz joango bailitzen.

Nolanahi ere, ez dira horretan geratzen Axularrek bukaerako kadentziak lortzeko darabiltzan konfigurazio nagusien ezaugarriak. Irakurleak berehalakoa somatzen duen bezala, urdazubiarrak klausulen bukaera kuantitatibo hori bestelako edergarrit hornituko du beti, horietan paralelismoek eta elementu homofonikoez garrantzi ezin handiagoa dutelarik. Baina hori guztia beste batearako utziko dugu.

Bibliografia

- Axular, Guero. *Bi partetan partitua eta berecia...*, Bordele, 1643 (faksimila: Bilbo, Euskaltzaindia, 1988)
- Ciceron, *Obras completas*, I eta II, (itzulpena: M. Menéndez Pelayo, Madrid, Sucesores de Hernando, 1913 eta 1914)
- Granada, Luis de, *Retórica Eclesiástica o de la manera de predicar*, in *Obras del V.P.M. Fray Luis de Granada*, III, Madrid, Imprenta de la Publicidad (BAE XI), 1945, 488-642 or.
- Materre, E., *Doctrina Christiana*, Bordele, Jaques Millanges, 1623.

(48) Hiru elementu dira hemengo egitura honetako osagaiak: arraina-hegaztina-bekatorea; arrantzalea-ihiztaria-heriotza; eta zirkunstantzialak ere hiru izango dira.

Quintiliano, Fabio: *Instituciones Oratorias*, I eta II, Madrid, Perlado Páez y Compañía (Sucesores de Hernando), 1916 (itzulpena: Ignacio Rodríguez eta Pedro Sandier).

Terrones del Caño, Fco., *Instrucción de Predicadores*, Granada, 1617, [orain: Olmedo (ed.) 1960, Madrid, Espasa-Calpe].

* * *

Altuna, Patxi, 1987, "Duvoisinien eskuizkribu argitaragabea", *FLV* 49, 65-95.

Azarin, 1939, *Una hora de España*, Madrid, Biblioteca Nueva.

Barandiaran, J. M., 1974, "Axularren argia eta itzala", *FLV* XVI, 89-102.

Burke, Peter, 1991, *La cultura popular en la Europa moderna*, Madrid, Alianza Editorial

Campbell, Ysla, 1993, "En torno a la historia de la literatura en Nueva Vizcaya (oralidad, visualización y textos)", in Manuel García Martín (ed.): *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de oro. Actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, I, Ed. Universidad de Salamanca, 209-216.

Cerdan, Francis, 1988, "El sermón barroco: un caso de literatura oral", *Edad de Oro*, VII, 59-68

Chartier, R., 1991, "Las prácticas de lo escrito", in Ariès, Ph. eta Duby, G. (zuz.): *Historia de la vida privada*, 5. tom., *El proceso de cambio en la sociedad de los siglos XVI-XVIII*, Madrid, Taurus, 113-161.

———, 1996, *El orden de los libros. Lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV y XVIII*, Barcelona, Gedisa, 2. ed.

Curtius, Ernst Robert, 1976, *Literatura europea y Edad Media latina*, I eta 2, Madrid, F.C.E. (1. ed.: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Berna, A. Franke, 1948).

Deyermond, A., 1988, "La literatura oral en la transición de la Edad Media al Renacimiento", *Edad de Oro* VII, 21-32.

Frenk, Margit, 1982, "Lectores y oidores. La difusión oral de la literatura en el Siglo de Oro", in G. Bellini (ed.): *Actas del séptimo Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, Roma, Bulzoni, I. vol., 101-123.

García de Enterría, Mª Cruz, 1993, "Lectura y rasgos de un público", *Edad de Oro* XII, 119-130.

Herrero Salgado, Félix, 1993, "La oratoria sagrada en el siglo XVII: tradición e innovaciones" in García Martín, M. (ed.): 1993, 501-508.

Kayser, W., 1992, *Interpretación y análisis de la obra literaria*, Madrid, Gredos, 4. ed. (gaztelerazko lehen edizioa: 1954).

- Lafitte, P., 1979, *Grammaire basque (Navarro-Labourdin littéraire)*, edizio berrikusia eta zuzendua, Donostia, Elkar.
- Lakarra, J.A., 1985, "Larramendiren hiztegitzaren inguruan", *ASJU XIX-1*, 9-48.
- Lekuona, Manuel, 1954, "Aitzin-solas", in *Axular: Gero*, 4. ed., IX-XXXII or.
- Mitxelena, Koldo, 1954, "Axular. Gero", *Egan* 2-4, 39-41 (Orain P. Altunaren edizioan: Mitxelena, Koldo, 1988, *Euskal Idazlan Guztiak II*, Donostia, Etor, 39-42).
- , 1957, "Aita Plazido Mujikak esan digu", *Egan* 3-4, 127-133. (Orain P. Altunaren edizioan: Mitxelena, Koldo, 1988, *Euskal Idazlan Guztiak I*, Donostia, Erein, 89-98).
- , 1964, "Gabriel Arestiri", *Egan* 1-6, 157-160. (Orain J. Lakarraren edizioan: Mitxelena, Koldo, 1988, *Euskal Idazlan Guztiak VI*, Donostia, Kriseilu, 179-183).
- , 1974, "De Lexicografía Vasca. A propósito de «Axular-en Hiztegia» del padre Luis Villasante", *FLV XVI*, 103-121.
- Mortara Garavelli, Bice, 1991, *Manual de retórica*, Madrid, Ed. Cátedra.
- Ong, Walter J., 1987, *Oralidad y lenguaje. Tecnologías de la palabra*, Mexico, FCE.
- Perelman, Chaim - Olbrechts-Tyteca, Lucie, 1989, *Tratado de la argumentación*, Madrid, Gredos (*La nouvelle rhétorique, traité de l'argumentation*, Paris, PUF, 1958).
- Salaberri, P., 1996, *Axularren prosa Erretorikaren argitan*, Doktorego-tesi argitaragabea, Gasteiz.
- Salomon, Noël eta Chevalier, M., 1983, "Creación y público: para una sociología literaria de los siglos de Oro", in Wardropper eta beste, 1983, 75-86.
- Urgell, Blanka, 1991, "Axular eta Larramendi", *ASJU XXV-3*, 901-928.
- Villasante, Luis, 1962, "El «Guero» ¿es obra original?", *Euskera VII*, 5-28.
- , 1967, "Axular eta Gero", *Egan*, 21-30.
- , 1972, *Axular: Mendea, Gizona, Liburua*, Ed. Franciscana Aranzazu, Oñati.
- , 1974, "Características de la obra Gero, de Pedro de Axular. Y puesto que a una tal obra corresponde en la Literatura euskaldun actual", *FLV XVI*, 29-38.
- , 1979, *Historia de la Literatura Vasca*, Ed. Aranzazu (2. edizioa, zuzendua eta gehitua).
- Wardropper, B. W., 1983, "Temas y problemas del Barroco español", in Wardropper eta beste: *Siglos de Oro: Barroco*, Barcelona, Ed. Crítica, 5-48.

